

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Центр заочного та дистанційного навчання

Кафедра психології

**Кваліфікаційна робота -
магістерський дослідницький проект**

053 «Психологія»

на тему:

Чинники формування особистості з нарцисичною детермінантою

Виконала: здобувачка 2 курсу
рівень вищої освіти: другий (магістерський)
галузь знань: 05 «Соціальні та поведінкові науки»
спеціальність 053 «Психологія»
Гілка Тетяна Михайлівна

Керівник: д.ю.н., професор Цільмак Олена Миколаївна
Рецензент: к.політ.н., доцент Третьякова Т.М.

Одеса-2025

**«НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ»**

Факультет **Центр заочного та дистанційного навчання**
Кафедра **психології**
Рівень вищої освіти **магістерський**
Галузь знань **05 «Соціальні та поведінкові науки»**
Спеціальність **053 «Психологія»**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри психології
д.ю.н., професор **О.М. Цільмак**
«__» _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ
(магістерський дослідницький проект)

Прізвище _____

1. Тема роботи Чинники формування особистості з нарцисичною детермінантою
Керівник роботи д.ю.н., професор Цільмак Олена Миколаївна
Затверджені наказом НУ «ОЮА» від «__» _____ 2025 року № _____
2. Строк подання здобувачем роботи _____
3. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Підготовка концепції К.Р. і затвердження плану К.Р.	IX 2025	
2.	Вивчення нормативного матеріалу, спеціальної літератури, аналіз та узагальнення матеріалів	IX 2025	
3.	Написання Вступу	IX 2025	
4.	Написання 1 розділу К.Р.	IX-X 2025	
5.	Написання 2 розділу К.Р.	X 2025	
6.	Написання Висновків	X-XI 2025	
7.	Подання К.Р. на кафедру та рецензування	XI 2025	
8.	Прийняття рішення про допуск К.Р. до захисту	XI 2025	
9.	Захист К.Р. в ЕК	XII 2025	

Здобувач _____ **Т.М.Гілка**

Керівник роботи _____ **д.ю.н., професор Цільмак Олена Миколаївна**

АНОТАЦІЯ

У кваліфікаційній роботі представлено комплексне теоретичне та емпіричне дослідження психологічних чинників формування особистості з нарцисичною детермінантою. На основі аналізу сучасної наукової літератури та психодинамічних концепцій З. Фрейда, Г. Кохута, О. Кернберга, А. Бека, Й. Скотт та інших авторів було встановлено, що нарцисизм є багатовимірним психологічним феноменом, який проявляється як у здорових адаптивних формах, так і у патологічних, що супроводжуються дефіцитом емпатії, емоційною холодністю, домінантністю, схильністю до маніпуляцій та деструктивних моделей міжособистісної взаємодії. Центральну роль у розвитку нарцисичної особистості відіграють ранні психотравмуючі переживання, емоційна депривація, нестабільність прив'язаності, гіперконтроль і суперечливі стилі виховання, які формують базовий афект сорому та компенсаторне грандіозне «Я».

Емпіричне дослідження проведено на вибірці з 50 дорослих осіб, серед яких були цивільні респонденти та військовослужбовці. Використано опитувальники NPI-16, SD3 та методику агресивності А. Ассінгера. Статистична обробка результатів (кореляційний аналіз Спірмена, критерій Манна–Уїтні) засвідчила, що значна частина респондентів має виражені ознаки грандіозного нарцисизму, які проявляються у прагненні до лідерства, потребі в особливому ставленні, орієнтації на соціальний статус та у зовнішньому самоствердженні. На основі SD3 було встановлено високий рівень макіавеллізму, що свідчить про стратегічну маніпулятивність і прагнення до контролю інших. Психопатичні риси були менш вираженими, що дозволяє характеризувати вибірку радше як носіїв соціально адаптованих нарцисичних рис. Результати методики Ассінгера вказали на наявність прихованої агресивності, емоційної напруги, непрямой ворожості та підвищеної чутливості до критики. Важливим результатом є виявлені кореляції між нарцисизмом і сімейними патернами виховання: надмірним контролем, придушенням волі, емоційною дистанцією, амбівалентною турботою та ненадійною прив'язаністю. Ці фактори пояснюють близько 72,6% дисперсії нарцисичних проявів. Також респонденти з вираженим нарцисизмом частіше демонстрували тривожний тип прив'язаності, що

проявлявся у страху відкидання, потребі в тотальному контролі та труднощах у формуванні емоційної близькості.

На основі отриманих результатів було сформульовано розгорнуті науково-практичні рекомендації, спрямовані на корекцію нарцисичних проявів, покращення емоційної саморегуляції, розвиток емпатії та формування здорових моделей взаємодії. Особливе значення надається психодинамічній психотерапії та технікам менталізації, що допомагають особистості усвідомлювати власні емоційні стани, розуміти переживання інших та знижувати конфліктність. Застосування терапії перенесення дозволяє виявляти і коригувати звичні міжособистісні сценарії, базовані на домінуванні, грандіозності або уникненні близькості. У роботі підкреслюється ефективність схема-терапії для подолання базових дезадаптивних схем, таких як «дефектність/сором», «емоційна депривація», «покинутість», «вимогливість/незадоволення», які формують ядро нарцисичної структури та визначають стиль поведінки дорослої особи.

Рекомендації також включають роботу з типом прив'язаності, оскільки тривожна прив'язаність посилює нарцисичні механізми захисту, підвищує залежність від зовнішнього схвалення та ускладнює побудову стабільних стосунків. З цією метою пропонується цілеспрямована терапевтична робота над формуванням безпечної прив'язаності, розвитком довіри, зниженням страху відкидання та освоєнням навичок емоційної близькості.

Окремий блок рекомендацій стосується психоосвіти, розвитку емоційної компетентності, навчання навичкам емпатії, активного слухання та конструктивного вираження потреб. Для взаємодії з нарцисичною особистістю запропоновано поетапну модель: початкове діагностичне спостереження за типовими реакціями та патернами поведінки, поступове введення здорових меж, зниження емоційного підкріплення маніпулятивних стратегій та формування альтернативних комунікативних моделей. Зазначено, що різкі зміни або пряма конфронтація можуть викликати сильні захисні реакції, тому рекомендовано застосовувати гнучкі та стабілізуючі підходи.

У професійному та військовому середовищі доцільним є чітке структурування робочих процесів, визначення зони відповідальності та прозорих критеріїв оцінювання, що знижує можливість маніпуляцій та конфліктів. Для

ширшого соціального контексту підкреслено важливість програм, спрямованих на розвиток здорової самооцінки, емоційної інтелігентності та профілактики формування нарцисичних стратегій у підлітків і молоді.

Таким чином, результати дослідження мають значну наукову та практичну цінність, дозволяючи глибше зрозуміти психологічні механізми формування нарцисичної детермінанти, особливості міжособистісної взаємодії та напрямки ефективної психокорекційної роботи. Матеріали можуть бути використані у психологічному консультуванні, психотерапевтичній практиці, освітніх програмах та подальших дослідженнях у галузі психології особистості та міжособистісних стосунків.

ANNOTATION

This qualification thesis presents a comprehensive theoretical and empirical investigation of the psychological factors underlying the formation of a personality with narcissistic determinants. Based on an analysis of contemporary scientific literature and psychodynamic concepts by S. Freud, H. Kohut, O. Kernberg, A. Beck, J. Scott, and other authors, the study establishes that narcissism is a multidimensional psychological phenomenon manifested in both adaptive (healthy) and pathological forms. Healthy narcissism supports self-esteem and motivates achievement, whereas pathological narcissism is characterized by emotional coldness, deficits of empathy, dominance, manipulative behavior, and destructive interpersonal patterns. Central to the development of narcissistic personality organization are early traumatic experiences, emotional deprivation, unstable attachment, parental overcontrol, contradictory parenting styles, and the foundational affect of shame that leads to the formation of a compensatory grandiose Self.

The empirical part of the research was conducted on a sample of 50 adults, including civilians and military personnel. The NPI-16, SD3, and Assinger's Aggressiveness Questionnaire were used. Statistical processing (Spearman correlation and Mann–Whitney U-test) showed that a significant portion of respondents demonstrated pronounced features of grandiose narcissism, manifested through leadership striving, a heightened need for special treatment, orientation toward social status, and externalized self-affirmation. SD3 results indicated a high level of Machiavellianism, suggesting a strategic manipulative style and a tendency to control

others. Psychopathic traits were less pronounced, allowing the sample to be characterized as possessing socially adaptive narcissistic tendencies rather than antisocial ones. Assinger's questionnaire revealed hidden emotional tension, indirect aggression, and high sensitivity to criticism. Strong correlations were found between narcissism and dysfunctional family patterns—parental overcontrol, suppression of autonomy, emotional distancing, ambivalent care, and insecure attachment—explaining approximately 72.6% of the variance in narcissistic manifestations. Respondents with elevated narcissism more frequently demonstrated an anxious attachment style, reflected in fear of rejection, a high need for control, difficulties forming emotional closeness, and a tendency to maintain emotional distance.

Based on these findings, the research formulates extensive scientific and practical recommendations aimed at correcting narcissistic manifestations, improving emotional self-regulation, developing empathy, and fostering healthier interpersonal relationships. Special emphasis is placed on psychodynamic psychotherapy and mentalization-based approaches, which help individuals recognize their own emotional states, understand the emotions of others, and reduce interpersonal conflict. Transference-focused techniques are highlighted as effective for identifying and modifying recurrent interpersonal patterns shaped by dominance, grandiosity, or avoidance of closeness. The study underscores the importance of schema therapy in addressing early maladaptive schemas such as “defectiveness/shame,” “emotional deprivation,” “abandonment,” and “demandingness/criticism,” which form the core of narcissistic personality structure and determine behavioral patterns in adulthood.

Given the strong relationship between narcissism and anxious attachment, the recommendations also include therapeutic work focused on forming a secure attachment style, reducing fear of loss or abandonment, strengthening trust, and developing the ability to build emotionally stable relationships. Psychoeducational programs aimed at understanding narcissistic mechanisms are suggested as crucial for clients and their families, as they promote awareness, reduce conflict intensity, and help recognize destructive behavioral patterns. The study further recommends developing emotional competence, empathy, active listening skills, and constructive methods of expressing personal needs.

For interaction with narcissistic individuals, a multi-step model is proposed: initial diagnostic observation to identify behavioral patterns and manipulative strategies, gradual establishment of healthy boundaries, reduction of emotional reinforcement of narcissistic behaviors, and implementation of alternative communication models. Since direct confrontation can evoke strong defensive reactions in narcissistic personalities, flexible and stabilizing approaches are recommended.

In professional and military environments, structuring processes, clearly defining responsibilities, and implementing transparent evaluation criteria are emphasized as effective measures for reducing conflict, manipulation, and dominance-related behavior. At the broader social level, the study underscores the necessity of preventive programs aimed at fostering healthy self-esteem, emotional intelligence, and adaptive attachment patterns among adolescents and young adults.

Overall, the results of the thesis have significant scientific and practical value, offering a deeper understanding of the psychological mechanisms underlying narcissistic determinants of personality, as well as effective directions for psychocorrectional work. The findings and recommendations may be applied in psychological counseling, psychotherapeutic practice, educational programs, and further research in personality psychology and interpersonal relationships.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
Розділ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ З НАРЦИСИЧНОЮ ДЕТЕРМІНАНТОЮ	20
1.1 Обґрунтування програми емпіричного дослідження.....	20
1.2 Методи та методики дослідження впливу.....	22
1.3. Організація та процедура дослідження.....	26
Розділ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ З НАРЦИСИЧНИМИ ДЕТЕРМІНАНТАМИ.....	31
2.1. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	31
2.2. Аналіз класифікації та типів нарцисизму дослідження.....	37
2.3. Науково-практичні рекомендації.....	42
Висновки.....	47
Список використаних джерел.....	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Нарцисизм у сучасному світі є однією з найпоширеніших проблем у сфері психології особистості. Він супроводжує людство протягом усієї історії його розвитку і є притаманним певній частині популяції незалежно від культурних і соціальних особливостей. Нарцисичні особистості завжди існували поряд із іншими індивідуальними відмінностями та варіаціями поведінки, проте у XXI столітті феномен нарцисизму набув масштабів, що дозволяють розглядати його як соціокультурний і психологічний виклик суспільству.

Поширення соціальних мереж, візуальної культури та популяризація демонстративного стилю життя сприяли зростанню тенденції до самозакоханості, надмірної фіксації на зовнішності, статусі та суспільному визнанні. У віртуальному просторі людина отримує можливість формувати ідеалізований образ себе, що підсилює потребу в самоствердженні та постійному схваленні з боку інших. Реклама, стандарти успішності, акцент на досягненнях та зовнішній привабливості формують у людини установку на переоцінку власних переваг та ігнорування емоційних потреб інших людей. [4], [10]

Важливо, що нарцисизм у нормальному прояві є необхідним елементом психологічного розвитку, оскільки забезпечує формування самооцінки, прагнення до досягнень і самореалізації. Проте патологічний нарцисизм руйнує соціальні зв'язки, призводить до емоційної нестабільності, конфліктності, агресивності та зниження здатності до емпатії. Він ускладнює міжособистісні взаємини, формує токсичні моделі поведінки та спричиняє психологічні травми у партнерів і близьких людей.

Підвищена актуальність теми також зумовлена зростанням кількості досліджень, що виявляють зв'язок між нарцисичними рисами та різними формами залежностей, депресивними проявами, тривожністю, проблемами саморегуляції, високим рівнем конфліктності та зниженням стресостійкості.

Особливого значення набуває дослідження ранніх чинників формування нарцисизму: батьківських установок, стилю виховання, типу прив'язаності, особистісних травм, рівня сорому та невизнання, особливостей комунікації в родині. Усе це робить тему дослідження надзвичайно важливою для

психологічної науки, психотерапевтичної практики та розробки програм ранньої профілактики деструктивних форм поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нарцисизму посідає вагоме місце у сучасній психологічній науці, оскільки нарцисичні риси становлять складний і багатовимірний феномен, який охоплює емоційну сферу, особистісні механізми, міжособистісну поведінку та способи самооцінювання особи. У численних дослідженнях підкреслюється, що нарцисизм має як адаптивні, так і деструктивні аспекти, однак саме патологічні прояви формують значні труднощі у функціонуванні особистості, її міжособистісних стосунках та соціальній адаптації. Значущість теми підтверджується широким колом авторитетних наукових праць, що стали теоретичною основою даної кваліфікаційної роботи.

Одним із фундаментальних джерел для сучасного розуміння нарцисизму є дослідження «The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy» (2002), у якому вперше концептуально поєднано три споріднені феномени — нарцисизм, макіавелізм і психопатію. Автори роботи довели, що ці риси формують спільну поведінкову структуру, пов'язану з маніпулятивністю, дефіцитом емпатії та прагненням влади. Це дослідження є надзвичайно важливим, оскільки демонструє взаємозв'язок нарцисизму з іншими деформованими особистісними патернами та показує, що нарцисичні риси мають спільні корені з іншими соціально деструктивними тенденціями. Для даної магістерської роботи ця праця слугує методологічним підґрунтям у розгляді взаємозв'язку між нарцисизмом та емоційною регуляцією, агресивністю, схильністю до домінування. [12]

Подальший розвиток уявлень про природу нарцисизму простежується у роботі «The Narcissism Spectrum Model: A Synthetic View of Narcissistic Personality» (2011). Автори моделі запропонували розгорнуту систему рівнів нарцисизму — від здорового до патологічного, показавши, що цей феномен існує не як статична риса, а як спектр із різною інтенсивністю проявів. Це дозволяє описати як грандіозний, так і вразливий нарцисизм, підкресливши, що обидві форми мають спільну основу — спотворену самооцінку та неузгоджені механізми самопідтримки. Дана модель є важливою для моєї роботи, адже

допомагає систематизувати різні типи проявів нарцисичної детермінанти та співвіднести їх із психологічними чинниками формування особистості. [23]

Вагомий внесок у розуміння розвитку нарцисичних рис зробили представники психоаналітичного напрямку. Зокрема, Зигмунд Фройд трактував нарцисизм як етап розвитку, який передує формуванню Его. Він вважав, що первинний нарцисизм виникає ще у ранньому дитинстві, коли межа між внутрішнім світом дитини та зовнішньою реальністю є недостатньо окресленою. Саме тому перші прояви нарцисизму формуються у контексті потреби дитини в увазі та турботі матері. Праці Фрейда є важливими для теоретичного підґрунтя дослідження, оскільки дають можливість розглядати нарцисизм як структурну складову особистості, а не лише як поведінкову рису. [25]

Мелані Кляйн, продовжуючи психоаналітичну традицію, заперечувала виокремлення нарцисичної стадії розвитку. Вона доводила, що дитина з перших днів життя має здатність до внутрішніх психічних операцій — таких як проєкція, ідеалізація та знецінення. Кляйн наголошувала, що стійкі нарцисичні прояви виникають як відповідь на тривогу, страх і нестачу позитивного об'єктного досвіду. Її погляди є важливими для розуміння того, як ранні емоційні взаємодії з батьками формують модель ставлення дитини до себе та до інших. [24]

Своєю чергою, Отто Кернберг розглядав нарцисизм як патологічне структурування особистості, що ґрунтується на нестабільності самооцінки, агресивних імпульсах та захисних механізмах розщеплення. Він описував нарцисичну особистість як таку, що водночас залежить від зовнішнього підтвердження та боїться втратити відчуття власної значущості. Його концепція є надзвичайно важливою для сучасної класифікації нарцисичних проявів, зокрема для відмежування патологічної форми нарцисизму від здорової [58].

Окремі аспекти нарцисизму були детально розглянуті наступними дослідниками. Так, Дональд Віннікотт досліджував ранню взаємодію матері та дитини, підкреслюючи значення емоційної доступності матері у формуванні відчуття цінності власного «Я». Його праці важливі для розуміння нарцисичних тенденцій, які часто коріняться у досвіді емоційної депривації.

В українській психології розвиток теми представлено працями О. Кравченко, яка досліджує вплив нарцисизму на міжособистісну поведінку, В.

Петрова, який аналізує роль нарцисичних рис у конфліктній поведінці, А. Луценко, що вивчає формування нарцисичного світосприйняття, І. Хомина, який описує соціальне функціонування нарцисичної особистості, а також Ю. Мазур, яка аналізує вплив соціальних мереж на розвиток нарцисичних тенденцій. Ці роботи дозволяють ширше поглянути на феномен, розглядаючи його як соціально зумовлений і такий, що формується під впливом культурних чинників. [21]

Окрему значущість у вивченні нарцисизму має тема дитячих травм. Зазначимо, що різні види ранніх травматичних переживань формують різні форми нарцисизму — грандіозний та вразливий. Особливо підкреслюється, що емоційне та фізичне занедбання підвищує ризик формування вразливого нарцисизму, тоді як надмірна ідеалізація з боку батьків може сприяти розвитку грандіозного різновиду [62].

Значну увагу сучасні дослідження приділяють також самооцінці та її ролі у формуванні нарцисизму. Згідно з емпіричним матеріалом, особи з високою самооцінкою за шкалою Розенберга демонструють більш виражені нарцисичні риси (лідерство, самовпевненість, потребу в увазі). Це підтверджує припущення про те, що не лише занижена, а й завищена або нестійка самооцінка може сприяти формуванню нарцисичних установок. Крім того, у роботі наголошено, що самооцінка виконує медіаторну роль між дитячими травмами та нарцисичними проявами, що є важливим науковим внеском у розуміння внутрішніх механізмів розвитку нарцизму.

Важливою частиною аналізу є розгляд локусу контролю. Встановлено, що особи з зовнішнім локусом контролю частіше демонструють прагнення до зовнішнього підтвердження, не здатні брати відповідальність за власні дії та слабо контролюють емоційні імпульси. Це робить їх більш схильними до нарцисичних проявів і підкреслює значення когнітивних установок у формуванні особистісної структури.

Узагальнюючи наведені джерела, можна констатувати, що дослідження нарцисизму охоплюють широкий спектр напрямів: від психоаналітичних теорій раннього розвитку до сучасних моделей спектра нарцисизму, від соціально-культурних впливів до аналізу дитячих травм та самооцінки. Проте недостатньо

вивченою залишається комплексна взаємодія між типом прив'язаності, стилем виховання, самооцінкою, локусом контролю та дитячим травматичним досвідом, що формує простір для авторського дослідження в межах даної кваліфікаційної роботи.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є процес формування особистості з нарцисичними рисами, що охоплює цілісну систему психологічних механізмів становлення особистості, включно з розвитком самооцінки, емоційної сфери, системи прив'язаності, способів саморегуляції та міжособистісної взаємодії. У межах цього процесу розглядається динаміка формування нарцисичних проявів у різні вікові періоди, починаючи з раннього дитинства, коли закладаються базові моделі стосунків з дорослими, і до дорослого віку, у якому ці моделі набувають стабільних поведінкових патернів.

Об'єкт дослідження включає в себе вплив сімейного виховання, характер емоційного контакту з батьками, особливості стилю прив'язаності, досвід прийняття та знецінення, а також умови соціального середовища, у якому відбувається особистісний розвиток. Важливим компонентом об'єкта є внутрішні чинники особистості: рівень емоційної чутливості, схильність до тривожності, особливості Я-концепції, тенденція до компенсаційних стратегій самозахисту, а також специфічні риси темпераменту та характеру.

У контексті дослідження об'єкт охоплює не лише прояви грандіозного або вразливого нарцисизму, але й механізми його закріплення: потребу у визнанні, прагнення до контролю, труднощі у встановленні емоційної близькості, схильність до маніпулятивних стратегій та уникнення власної вразливості. Таким чином, об'єкт дослідження розглядається як багаторівнева система, у якій взаємодіють індивідуально-психологічні, сімейні та соціальні фактори, що визначають характер формування та прояву нарцисичних рис особистості.

Предмет дослідження є чинники формування особистості з нарцисичною детермінантою.

Метою дослідження є вивчення психологічних чинників, що впливають на формування нарцисичної детермінанти особистості, зокрема особливості самооцінки, типу прив'язаності, батьківсько-дитячої взаємодії, емоційного досвіду та несприятливих подій дитинства. Предмет дослідження охоплює ті

внутрішні та зовнішні психологічні фактори, які визначають виникнення, закріплення та прояв нарцисичних рис у поведінці і міжособистісних відносинах.

Мета реалізується виконанням наступних **завдань**:

1. Дослідження методолгічних основ та складення програми емпіричного дослідження чинників формування особистості з нарцисичною детермінантою;
2. Визначення методів та методик дослідження впливу на формування нарцисичних характеристик;
3. Організація та процедура дослідження результатів вивчення чинників формування особистості з нарцисичними детермінантами;
4. Аналіз класифікації та типів нарцисизму дослідження та вироблення науково-практичних рекомендацій.

Методи дослідження:

- Тест на самооцінку за шкалою Розенберга — для оцінки рівня загальної самооцінки та виявлення її взаємозв'язку з нарцисичними рисами.[66]

- Нарцисичний опитувальник особистості (NPI 16) — для визначення рівня вираженості нарцисичних рис та їхньої структури у поведінці та ставленні особистості. [15]

- Опитувальник Темної тріади (The Short Dark Triad, SD3) використовується для виміру трьох соціально неприйнятних рис особистості — макіавеллізму, неклінічного нарцисизму та неклінічної психопатії, як єдиного комплексу у рамках концепції відомої як Темна тріада. [66]

Методи теоретичного дослідження. У теоретичній частині дослідження були використані такі методи:

- аналіз наукових джерел;
- здійснювалося систематичне опрацювання сучасної наукової літератури з проблематики нарцисизму, психологічних чинників його формування, ролі прив'язаності, сімейного виховання та самооцінки в розвитку особистості. Аналіз охоплював праці класичних психоаналітичних авторів, сучасні емпіричні дослідження та теоретичні огляди, що дозволило окреслити основні наукові підходи до розуміння нарцисичної детермінанти;

- порівняльний аналіз психологічних концепцій;

-проводилося зіставлення різних теоретичних моделей формування нарцисизму, зокрема психоаналітичних (З. Фройд, О. Кернберг, Г. Кохут), когнітивно-поведінкових, соціокультурних та біопсихологічних підходів. Порівняння цих концепцій дало змогу визначити спільні та відмінні положення щодо механізмів розвитку нарцисичних рис, а також виявити ключові психологічні чинники, на які вказують різні школи;

Узагальнення підходів до розуміння нарцисизму.

На основі опрацьованих теоретичних джерел було здійснено узагальнення наукових ідей щодо природи нарцисизму, включно з його емоційними, особистісними та соціальними аспектами. Узагальнення дозволило сформуванню структурований огляд чинників, які сприяють формуванню нарцисичної детермінанти особистості, та створити цілісну теоретичну основу для проведення емпіричного етапу дослідження.

Методи емпіричного дослідження.

Для дослідження чинників формування особистості з нарцисичною детермінантою було застосовано комплекс емпіричних методів, що дають змогу виявити особливості самооцінки, міжособистісної взаємодії, рівня нарцисичних рис, а також вплив травматичного й сімейного досвіду на їх формування. У дослідженні використовувалися стандартизовані психодіагностичні опитувальники, спрямовані на вимір грандіозного нарцисизму, компонентів «Темної тріади», агресивної поведінки у повсякденних ситуаціях, особливостей сімейного виховання, емоційної дистанції та типу прив'язаності. Застосування комплексу цих методик у поєднанні з кількісною статистичною обробкою даних дало змогу не лише описати вираженість окремих показників, а й виявити системні взаємозв'язки між нарцисичними тенденціями, емоційною регуляцією, стилем стосунків у сім'ї та особистісними особливостями респондентів.

Елементи наукової новизни. Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні розуміння психологічних чинників, що впливають на формування особистості з нарцисичною детермінантою. У роботі систематизовано та уточнено роль типів прив'язаності, стилів батьківського

виховання, особливостей самооцінки та раннього травматичного досвіду у становленні нарцисичних рис.

Вперше здійснено комплексний аналіз взаємозв'язків між емоційною взаємодією в родині, типом прив'язаності та характером самооцінки як предикторів нарцисичного розвитку особистості. На основі узагальнення психоаналітичних, соціокультурних і когнітивних підходів сформовано цілісне бачення механізмів формування як вразливих, так і грандіозних проявів нарцисизму.

Дослідження уточнює вплив емоційної депривації, нестійкої або суперечливої самооцінки та неузгоджених моделей виховання на формування компенсаторної нарцисичної поведінки. Систематизовані результати дозволяють поглибити уявлення про психологічні основи нарцисичної детермінанти та сприяють розширенню сучасних теоретико-практичних підходів до її вивчення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх застосування в різних напрямках психологічної практики, психотерапії, консультативної роботи та у сфері психолого-педагогічної підтримки особистості. Проведене дослідження дозволяє не лише глибше зрозуміти природу нарцисичної детермінанти, але й створює підґрунтя для розроблення індивідуальних підходів до діагностики, корекції та профілактики нарцисичних рис.

По-перше, результати можуть бути використані практичними психологами для **своєчасної діагностики нарцисичних схильностей**, оскільки в роботі визначено комплекс психологічних показників, пов'язаних із розвитком нарцисичної детермінанти. Виявлені закономірності між типом прив'язаності, особливостями батьківського ставлення, самооцінкою, рівнем психологічних травм та нарцисичними проявами дозволяють фахівцям формувати більш точні висновки щодо причинності та структури особистісних порушень. Це дає змогу проводити раннє виявлення осіб із підвищеною схильністю до емоційної нестабільності, маніпулятивних стратегій поведінки або дефіциту емпатії.

По-друге, отримані дані є цінними для **психотерапевтичної практики**. Виявлені чинники нарцисичного розвитку можуть стати основою для вибору оптимальної стратегії терапевтичного впливу, спрямованої на стабілізацію

самооцінки, зниження рівня внутрішньої вразливості, корекцію деструктивних моделей міжособистісної взаємодії та формування здатності до емпатійного контакту. Особливе значення мають результати щодо ролі ранніх травматичних переживань та типу прив'язаності — вони дозволяють терапевту вибудувати більш чутливий, підтримувальний та послідовний підхід до роботи з клієнтами, у яких спостерігаються домінантні або вразливі форми нарцисизму.

По-третє, матеріали дослідження можуть бути використані у **профілактичних програмах**, спрямованих на запобігання формуванню емоційної холодності, порушень прив'язаності та інших рис, що сприяють розвитку нарцисизму. Зокрема, результати можна застосовувати у роботі з батьками, педагогами, соціальними працівниками та спеціалістами з розвитку сімейних відносин. На основі висновків дослідження можуть бути створені рекомендації щодо формування здорової емоційної взаємодії в родині, розвитку безпечної прив'язаності, підтримки позитивної самооцінки дитини та попередження психоемоційної занедбаності.

Окрім того, отримані результати можуть бути корисними у **навчальному процесі** для підготовки психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів, а також використовуватись у створенні тренінгових програм, лекційних курсів і методичних матеріалів з тематики особистісних розладів, механізмів психологічної компенсації та впливу батьківсько-дитячої взаємодії на формування особистості.

Таким чином, практична цінність роботи полягає у комплексному використанні її результатів як у діагностичній, консультативній та психотерапевтичній діяльності, так і в освітньо-профілактичному напрямку, що забезпечує широкі можливості для подальшої розробки ефективних методів роботи з особами, які мають нарцисичні риси або демонструють схильність до їх формування.

Публікації автора за темою дослідження

У процесі виконання магістерського дослідницького проєкту за темою «Чинники формування особистості з нарцисичною детермінантою» мною було опубліковано тези наукової доповіді: «Чинники формування особистості з нарцисичною детермінантою.»

Тези опубліковані в збірнику матеріалів IX Міжнародної студентської наукової конференції «Актуальні питання та перспективи проведення наукових досліджень» (28.11.2025, м. Рівне, Україна).

У публікації розкрито актуальність дослідження нарцисичного розладу особистості, обґрунтовано мету, гіпотезу та основні психодіагностичні методики дослідження (шкала самооцінки Розенберга, NPI-16, Опитувальник Темної тріади The Short Dark Triad — SD3). Також представлено перші результати аналізу взаємозв'язків між самооцінкою, дитячим травматичним досвідом та нарцисичними тенденціями. [66]

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ З НАРЦИСИЧНОЮ ДЕТЕРМІНАНТОЮ

1.1. Обґрунтування програми емпіричного дослідження

Програма емпіричного дослідження побудована на основі комплексного розуміння нарцисичної детермінанти як багатовимірного психологічного феномену, формування якого зумовлене сукупністю особистісних, когнітивних та поведінкових чинників. Нарцисичні риси проявляються у специфічних особливостях самооцінки, стилі міжособистісної взаємодії, мотивації до домінування та прагненні до зовнішнього схвалення, що визначає необхідність використання багатокомпонентної діагностичної системи. Саме тому програма дослідження передбачає застосування комплексу психодіагностичних методик, які дозволяють оцінити різні аспекти функціонування особистості та встановити взаємозв'язки між ключовими характеристиками нарцисичної структури.

В основу програми покладено принцип системності, який передбачає дослідження нарцисизму не як ізольованої особистісної риси, а як цілісної структури, пов'язаної з маніпулятивністю, агресивністю, стилями поведінки та когнітивними настановами. Для оцінки рівня вираженості нарцисичних тенденцій використано Нарцисичний опитувальник особистості NPI-16, який дозволяє визначити такі складові, як прагнення до лідерства, потреба у визнанні, відчуття унікальності, самовпевненість і домінування у міжособистісних стосунках. Ця методика забезпечує можливість кількісної оцінки нарцисичних рис, що є центральним компонентом дослідження.

З метою аналізу ширшого контексту особистісних характеристик до програми включено опитувальник Темної тріади SD3. Використання цієї методики дає змогу вивчити взаємодію нарцисизму з макіавелізмом та психопатійними тенденціями, які часто супроводжують нарцисичні прояви. SD3 дозволяє не лише визначити окремі складові «темної» особистісної структури, а й виявити специфічні поєднання рис, що можуть бути важливими для розуміння механізмів формування нарцисичної детермінанти. Це забезпечує багатовимірний підхід до оцінювання особистісних характеристик та дозволяє глибше дослідити взаємозв'язки між окремими компонентами. [66], [15]

Окремим напрямом дослідження є вивчення агресивної поведінки, яка нерідко супроводжує нарцисичні прояви та підсилює деструктивність взаємодії особистості з оточенням. Для цього у програмі застосовано методику визначення агресивності за А. Ассінгером, яка оцінює рівень прямої та непрямої агресії, реактивність, імпульсивність, поведінкову напруженість і соціальну коректність. Цей інструмент дозволяє визначити, яким чином агресивні тенденції проявляються у поведінці досліджуваних та як вони пов'язані з нарцисичними характеристиками.

Структура емпіричної програми передбачає послідовну організацію етапів. На першому етапі здійснюється збір соціально-демографічних даних учасників дослідження, що дає можливість охарактеризувати вибірку та врахувати можливі зовнішні фактори, які можуть впливати на прояви нарцисизму. На другому етапі проводиться психодіагностичне тестування із застосуванням комплексу методик. Такий спосіб організації дозволяє витримати єдину логіку дослідження, забезпечити стандартизовані умови проведення діагностики та отримати порівнювані дані. На третьому етапі виконується математико-статистична обробка результатів, що включає аналіз кореляційних зв'язків, зіставлення отриманих показників та інтерпретацію закономірностей, які виявляються у структурі взаємодії досліджуваних характеристик.

Обґрунтованість програми полягає у використанні взаємодоповнювальних методик, які вимірюють як центральні, так і периферійні компоненти нарцисичної структури. Поєднання NPI-16, SD3 та методики Ассінгера забезпечує цілісне уявлення про нарцисичні тенденції та їх взаємозв'язок із маніпулятивністю, психопатійними інтенціями та агресивністю. Такий підхід дозволяє отримати детальний профіль досліджуваних і виявити закономірності, що мають значення як для теоретичного розуміння нарцисичної детермінанти, так і для практичної психологічної роботи. [66], [15]

Таким чином, програма емпіричного дослідження є логічною, науково вивіреною та адекватною меті й завданням дослідження. Вона дає можливість комплексно вивчити психологічні чинники формування особистості з нарцисичною детермінантою та отримати валідні результати, придатні для

подальшого теоретичного узагальнення, інтерпретації та практичного застосування.

1.2. Методи та методики дослідження впливу

Сучасні дослідження дедалі частіше розглядають нарцисизм як **спектр особистісних рис**, на основі якого простежують відмінності між його адаптивними та патологічними формами. Значна увага приділяється вивченню того, як нарцисичні риси проявляються у поведінці в соціальних мережах: оскільки онлайн-комунікація стала провідним способом взаємодії, дослідники аналізують закономірності активності в інтернеті, пов'язані з самоствердженням і самозадоволенням. Деякі результати свідчать, що люди з високими показниками нарцисизму часто мають підвищену професійну самооцінку та впевненість у собі, що підтримує їхні кар'єрні досягнення; однак емоційна регуляція, а відповідно й міжособистісні контакти, у них зазвичай суттєво порушені.

Крім того, нині продовжуються дослідження, пов'язані зі схильністю нарцисичних особистостей до ризикованих форм поведінки, зловживання алкоголем та наркотичними речовинами. Аналізуються взаємозв'язки нарцисизму з різними видами психічних розладів (межовим, шизофренічним спектром), розглядається нарцисизм як культурний феномен і детермінанта.

Окрему увагу приділено зв'язку нарцисизму з **депресією та тривожністю**. У дослідженні “The role of grandiose and vulnerable narcissism in predicting depression, anxiety, and stress symptoms” (2021) встановлено, що і грандіозний, і вразливий нарцисизм пов'язані з підвищеними симптомами депресії, тривоги та стресу. У роботі “Narcissism and depression: a longitudinal perspective” (2013) підтверджено довготривалий зв'язок між нарцисизмом та депресією, а також показано, що нарцисичні риси можуть виступати чинниками ризику її розвитку. [56], [59], [63]

Взаємозв'язки між нарцисизмом і конструкціями нашого дослідження — батьківськими установками та типом прив'язаності — вивчені неоднозначно й мають свої обмеження. Так, батьківсько-дитячі взаємини досліджували переважно серед студентської молоді (наприклад, “Perceived Parental Rearing Styles and Narcissistic Personality Traits in Male and Female University Students”,

“Parenting Styles and Narcissism among College Students” — Krizan & Herlache, 2018). Тип прив’язаності вивчали як компонент нарцисичного самосприйняття. У роботі “Attachment Style as a Moderator of the Association Between Narcissism and Self-Esteem” (Orth, Robins, Meier, & Conger, 2016) встановлено, що тип прив’язаності модерує зв’язок між нарцисизмом і самооцінкою: вищий рівень самооцінки, пов’язаний із нарцисизмом, спостерігався лише у людей з унікаючою прив’язаністю, тоді як у осіб із безпечною прив’язаністю цей зв’язок був відсутній. Дослідження “Narcissism, attachment and sexual motives in young adults” (DiBello, Neff, & Hsu, 2019) виявило зв’язок нарцисизму з унікаючою прив’язаністю та підвищеною орієнтацією на власні потреби в сексуальних стосунках. Нарцисизм і тип прив’язаності також аналізували як чинники, пов’язані зі зловживанням психоактивними речовинами. [64],[65], [67]

Наше дослідження було виконано за допомогою тестування та подальшого аналізу результатів.

У межах роботи застосовано три методики:

- Нарцисичний опитувальник особистості (Narcissistic Personality Inventory, NPI-16) популярний інструмент для визначення ступеня нарцисизму в соціально-психологічних дослідженнях. В основі опитувальника лежать клінічні критерії для визначення нарцисизму, описані в Діагностичному та статистичному посібнику з психічних розладів у третій редакції (DSM-III), Короткий опитувальник Темної тріади (The Short Dark Triad, SD3) використовується для виміру трьох соціально неприйнятних рис особистості — макіавеллізму, неклінічного нарцисизму та неклінічної психопатії, як єдиного комплексу у рамках концепції відомої як Темна тріада. [15],[66].

- Методика оцінки агресивності у відносинах А. Ассінгера (1993) призначена для діагностики загального рівня агресивності особистості та спрямованості агресії, рівня коректності при соціальних контактах. Дозволяє визначити, чи досить людина коректна щодо оточуючих, чи легко з нею спілкуватися. [45]

1.1.1. Нарцисичний опитувальник особистості (Narcissistic Personality Inventory, NPI-16)

Опитувальник особистісного нарцисизму (NPI) призначений для

оцінювання нарцисизму як особистісної риси та використовується для вимірювання індивідуальних відмінностей (Raskin & Terry, 1988). Початкова версія NPI була створена на основі багатокомпонентної моделі, у межах якої автори виокремили сім складників нарцисизму: авторитетність (authority), самодостатність (self-sufficiency), почуття вищості (superiority), експібіціонізм (exhibitionism), експлуатативність (exploitativeness), марносластво (vanity) та почуття винятковості (entitlement). Згодом ці компоненти були згруповані в чотири ширші фактори: лідерство/авторитет (LA), вищість/зарозумілість (SA), самозаглиблення/самозахоплення (SS) та експлуатативність/винятковість (EE).

Подальші емпіричні дослідження виявили недостатню стійкість такої чотирифакторної структури. У зв'язку з цим Акерман та його колеги запропонували трифакторну модель, що включає:

- лідерство/авторитет (LA),
- грандіозний експібіціонізм (GE),
- винятковість/експлуатативність (EE) (Ackerman et al., 2011).

Опитувальник NPI-16 використовується у дослідженнях, метою яких є загальна оцінка рівня нарцисизму. [15],[25], [66]

1.1.2. Короткий опитувальник Темної тріади (Short Dark Triad, SD3) з'явився та був розміщений в інтернеті у 2013 році. Фактично раніше, ніж його офіційно представили автори Д. Джонс та Д. Паусхус [Jones, Paulhus, 2014]. І на той час з його допомогою було проведено чимало досліджень. Можна було б почати критикувати сам опитувальник, оскільки доступність широкому загалу могла вплинути на його надійність й валідність. Однак, завдяки цій ситуації накопичилося чимало підстав, щоб судити про можливості «Короткого опитувальника Темної тріади» та його обмеження.

Щодо теоретичної валідності опитувальника слід звернути увагу на суперечки, що ведуться щодо змісту так званої «Темної Тріади». А саме, чи справді це три окремі риси? Чи це три назви однієї риси?

Як відомо, «Темна Тріада» поєднує три психологічні риси – макіавеллізм, нарцисизм та психопатію. Ці риси окремо досить давно є предметом численних як клінічних, так і неклінічних досліджень. Багато вчених звертають увагу на змістовну подібність цих рис особистості. Так Дж. Макхоскі в 90-ті роки вказали

на те, що виділені риси просто вивчаються різними галузями психології (наприклад, нарцисизм – клінічною психологією, а макіавеллізм – соціальною). До того ж структури взаємозв'язків рис темної тріади з іншими психологічними особливостями збігаються.

Автори «Короткого опитувальника Темної тріади» якраз враховували ці факти. Грунтуючись на припущенні, що це та сама риса, вони особливу увагу приділили питанню визначення саме відмінностей між макіавеллізмом, нарцисизмом й психопатією. Д. Джонс та Д. Паусхус змогли виділити як загальні особливості цих рис, так і ті, що дозволяють їх розділити. Таким чином, вдається зменшити розмитість змісту описаних характеристик. Так, психопатію від макіавеллізму відрізняє імпульсивність. А нарцисизм відрізняється від двох останніх постійним прагненням особистості до підтвердження своєї значущості та переваги. Поєднує всі три риси черствість, відсутність емпатії та емоційного відгуку, байдужість до людей, використання маніпуляцій.

Зрозуміло, що у короткому опитувальнику як індикатори використані в повному обсязі поведінкові прояви макіавеллізма, нарцисизму та психопатії, які у великих стандартних опитувальниках. Але цей інструмент однозначно підійде для експрес-діагностики «Темної тріади». [66]

1.1.3. Методика оцінки агресивності у міжособистісних стосунках, розроблена А. Ассінгером (1993), використовується для визначення загального рівня агресивності особистості, спрямованості агресивних проявів та ступеня коректності у соціальних контактах. Вона дозволяє оцінити, наскільки індивід дотримується норм ввічливості у взаємодії з оточенням та чи є спілкування з ним комфортним

Інтерпретація результатів:

45 балів і більше. Такий показник свідчить про надмірну агресивність, що може поєднуватися з емоційною нестабільністю та жорсткістю у ставленні до інших. Особи з цим рівнем агресивності прагнуть досягати високих позицій, використовуючи власні методи, навіть ціною інтересів оточення. Неприязнь колег їх не дивує, а за можливості вони схильні карати інших за прояви негативного ставлення.

36–44 бали. Цей діапазон характеризує помірний рівень агресивності.

Особи з такими результатами демонструють достатній рівень честолобства та впевненості у собі, що сприяє їхньому життєвому успіху. Методика спрямована на досягнення трьох ключових завдань:

Визначення рівня агресивності: Оцінка загальної схильності індивіда до прояву агресії.

Визначення спрямованості агресії: З'ясування, чи агресія скерована на зовнішнє середовище (інших людей, соціальні норми) чи внутрішнє (на самого себе).

Оцінка соціальної коректності: Аналіз рівня ввічливості та загальної комунікабельності особистості.

Тест складається із запитань, які охоплюють різні аспекти агресивної поведінки, як-от конфліктність, гнівливість та негативізм.

Конфліктність: Питання про готовність до примирення після суперечки (наприклад, "Чи шукаєте Ви шляхи для примирення після конфлікту?").

Вербальна агресія: Оцінка схильності до словесних образ чи пліток ("Чи часто Ви пліткуєте про людей, які Вам не подобаються?").

Фізична агресія: Запитання про здатність завдати фізичної шкоди іншій особі.

Негативізм: Виявлення бажання порушити правила, які не влаштовують ("Якщо Вам не подобається правило, чи виникає бажання його порушити?").

Застосування та Результати

Методика може використовуватися як для самооцінки, коли людина відповідає на питання про себе, так і для взаємооцінки (наприклад, серед колег), що дозволяє порівняти суб'єктивне сприйняття себе з оцінкою оточуючих.

Отримані результати є важливими для розуміння особистісних особливостей та можуть стати основою для коригування поведінкових патернів, які створюють труднощі у соціальному середовищі [48, 55, 69].

1.3. Організація та процедура дослідження

Дослідження було проведене шляхом онлайн-опитування за допомогою сервісу Google Форми. Організаційний процес включав кілька послідовних етапів:

- **Формування вибірки.** До участі залучалися респонденти різного віку та професійної належності. Інформаційні оголошення були поширені в онлайн-спільнотах та розіслані потенційним учасникам.

- **Отримання інформованої згоди.** Перед заповненням анкети учасники ознайомлювалися з цілями та процедурою дослідження. Їм було надано роз'яснення щодо конфіденційності отриманих даних та можливості відмови від участі на будь-якому етапі без негативних наслідків.

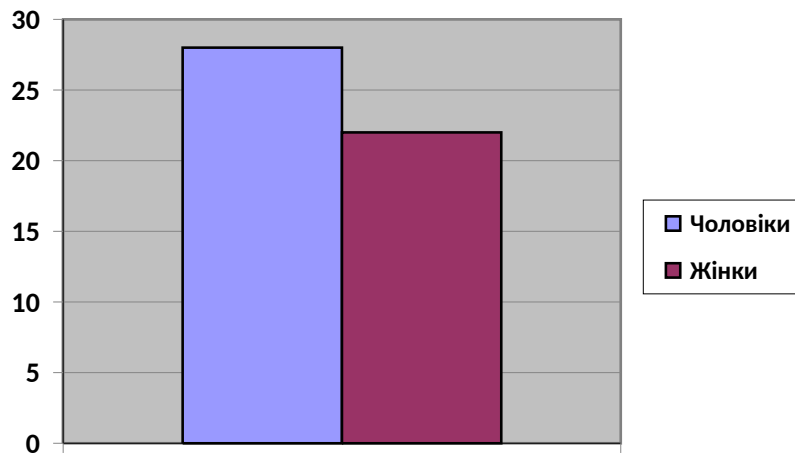
- **Організація збору даних.** Опитування проводилося через онлайн-форму, створену у Google Формх. Респонденти могли пройти анкетування у зручний для себе час, отримавши доступ до опитувальника через надіслане посилання.

- **Структура анкети.** Анкета містила блок демографічних питань (зокрема щодо статі) та перелік тверджень, необхідних для участі в дослідженні. Усі питання були обов'язковими для заповнення відповідно до індивідуального досвіду респондентів.

- **Подальша обробка результатів.** Після завершення збору даних усі відповіді були систематизовані й проаналізовані з метою виявлення чинників, що впливають на формування особистості з нарцисичною детермінантою. Для статистичного аналізу застосовувалися критерій Шапіро–Вілка, критерій Манна–Уїтні, кореляційний коефіцієнт Спірмена, описові статистики, частотні таблиці, а також регресійний і факторний аналіз. Отримані результати були викладені в аналітичному розділі роботи. [64],[65], [67]

Контрольна та експериментальна вибірки

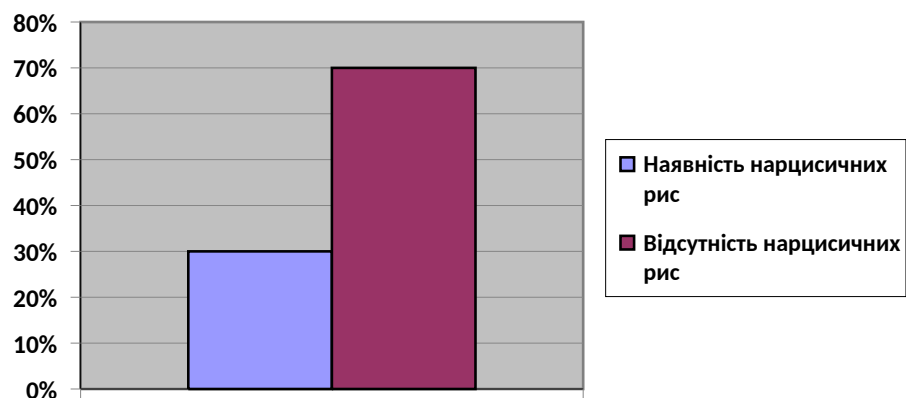
Усього в дослідженні взяло участь 50 учасників. З них 28 – чоловіків, що складає 56% від усієї вибірки, та 22 – жінок, що складає 44% від усієї вибірки (мал. 2.1).

Мал.2.1. Розподіл вибірки за статтю

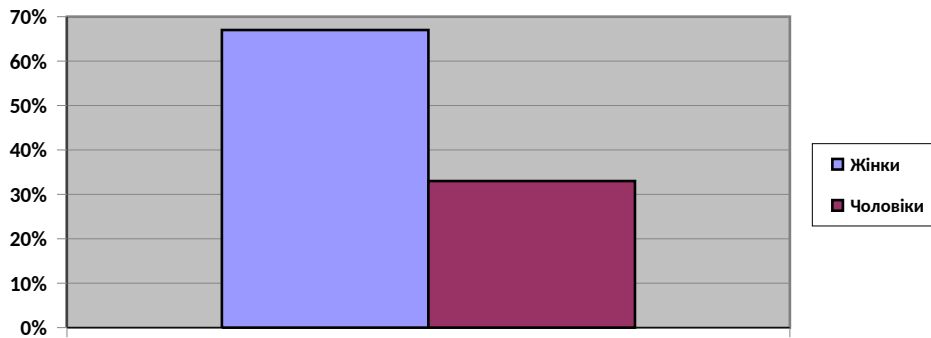
Оскільки за результатами авторів Нарцисичного опитувальника особистості (Narcissistic Personality Inventory, NPI-16) у 70 % осіб від загальної вибірки рівень грандіозного нарцисизму перебуває в межах половини від максимального значення за шкалою (макс. значення 14 балів), нами було прийнято рішення визначити групу досліджуваних, у яких виражені нарцисичні риси за ознакою набору 7 балів та вище (спираючись на вказану методику).

Усього у першу групу увійшло 15 особи, що мають виражені нарцисичні риси, що складає 30 % від усієї вибірки, та у другу групу увійшло 35 особи, що не мають виражених нарцисичних рис, що складає 70% від усієї вибірки (мал. 2.2).

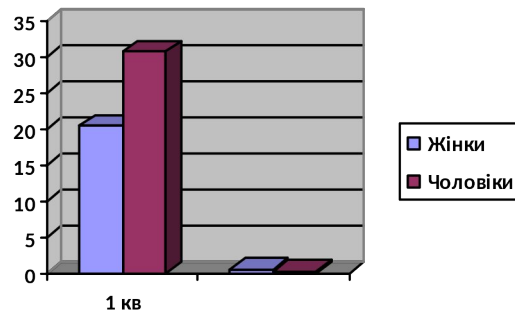
Мал 2.2. Розподіл учасників вибірки залежно від наявності або відсутності виражених нарцисичних рис.

У групі з вираженими нарцисичними рисами було 5 чоловіків (33,3 % групи) та 10 жінок (66,7 % групи) (мал. 2.3).

Мал.2.3. Розподіл вибірки з наявністю нарцисичних рис за статтю

У групі без виражених нарцисичних рис налічувалося 13 чоловіків (37 %) та 22 жінки (63 %) (мал. 2.4).

Мал. 2.4. Розподіл вибірки без наявності нарцисичних рис за статтю

На основі проведеного розподілу вибірки можна зробити такі узагальнення.

У дослідженні взяли участь 50 респондентів, серед яких переважали чоловіки (56 %), тоді як жінки становили 44 %. На основі результатів опитувальника NPI-16 було сформовано дві підвибірки: групу учасників із вираженими нарцисичними рисами (15 осіб, 30 %) та групу без виражених нарцисичних рис (35 осіб, 70 %). Це свідчить про те, що більшість респондентів мають низькі показники нарцисизму або знаходяться в межах нормативного рівня, тоді як третина вибірки демонструє підвищену вираженість грандіозних нарцисичних характеристик.

Гендерний аналіз виявив певні закономірності. У групі з високими показниками нарцисизму переважали жінки (66,7 %), тоді як чоловіки становили лише третину цієї підгрупи. Натомість у групі без виражених нарцисичних рис спостерігалось зворотнє співвідношення: чоловіки становили 37 %, а жінки – 63 %. Це дає підстави припускати, що в межах досліджуваної вибірки жінки

частіше демонстрували ознаки грандіозного нарцисизму, тоді як серед чоловіків частіше фіксувалися низькі або помірні показники цієї риси.

Загалом отримані дані дають можливість чітко структурувати подальший аналіз, порівнюючи особливості двох груп — із вираженими та невиявленими нарцисичними рисами — у контексті чинників, що впливають на формування особистості. Це забезпечує надійну основу для подальшої статистичної обробки та інтерпретації результатів у наступних розділах дослідження.

РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ З НАРЦИСИЧНИМИ ДЕТЕРМІНАНТАМИ

2.1. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Для проведення дослідження було обрано чоловіки та жінки серед мої подруг і друзів, а також військових. Загальна кількість учасниць становила 50 осіб. Для статистичної обробки отриманих даних застосовувався кореляційний аналіз за Спірменом.

Учасниці отримували стимульний матеріал у вигляді опитувальників, сформованих у Google Forms. Процес збору емпіричних даних включав наступні етапи:

Опитувальник NPI-16 для визначення рівня нарцисизму, що складається з 16 пар тверджень. Спершу учасникам надавалися інструкції щодо проходження опитування, після чого вони обирали одне з тверджень у кожній парі, яке найбільше відповідає їхній поведінці або реакції.

Методика оцінки агресивності у відносинах А. Ассінгера (1993) призначена для діагностики загального рівня агресивності особистості та спрямованості агресії, рівня коректності при соціальних контактах, а також Опитувальник Темної тріади (The Short Dark Triad, SD3) [15],[65], [67]

Опитувальник проводився онлайн через Google Forms і заповнення займало приблизно 20 хвилини.

Зведений Аналіз Нарцисичних Рис та Агресивності

1. Нарцисизм за опитувальником NPI-16 оцінює "відкритий" або "грандіозний" нарцисизм, вимірюючи переважно почуття вищості, лідерства, експлуатації та самозамилування. Питання складаються з пар тверджень, де респондент обирає найбільш підходяще.

Результати опитувальника NPI-16 обчислювалися наступним чином: відповідно до ключа певні твердження оцінювались у 1 бал, інші – у 0 балів. Після цього підраховувалася загальна сума балів, яка може коливатися від 0 до 16. На основі отриманих даних проводилася інтерпретація результатів, зокрема визначався рівень нарцисизму учасника.

Ключові Тенденції NPI-16 (Надмірна Гордість та Вищість) (Таб.1)

Таблиця 1.

Твердження	Спрямованість	Найчастіша обрана Відповідь	Наслідок
Лідерство	Нарцисичне	Люди сприймають мене як риродного лідера	Висока самооцінка лідерських здібностей
Вищість	Нарцисичне	У компаніях без мене, як правило, нудно	Відчуття власної значущості та незамінності у соціумі
Особливість	Нарцисичне	Я знаю, що я особливий..." / "Я нічим не кращий і не гірший..."	Амбівалентність: частина групи демонструє відкриту грандіозність, інша – схиляється до поміркованості.
Спілкування	Нарцисичне	"Мені подобається знайомитися з впливовими людьми"	Висока орієнтація на статус та використання соціальних зв'язків.
Повага	Нарцисичне	Я наполягаю, щоб до мене ставилися з повагою, на яку я заслуговую	Висока потреба у безумовному визнанні та повазі.

Висновок: За NPI-16, група має виражений грандіозний нарцисизм, що проявляється у чіткій орієнтації на лідерство, статус, зовнішнє визнання та очікування особливого ставлення.

Нарцисизм за Тестом "Темної Тріади"

У контексті "Темної Тріади" нарцисизм корелює з двома іншими рисами — Макіавеллізмом (маніпуляції) та Психопатією (ризикованість).

Ключові Тенденції Темної Тріади

1. Макіавеллізм (Твердження 1-9):

- "Мені подобається використовувати розумні маніпуляції..."

(Пункт 2): Цілком згоден.

- "Більшістю людей можна маніпулювати" (Пункт 9): Цілком згоден

Висновок: Нарцисичні риси тісно переплітаються з високим рівнем Макіавеллізму. Це вказує на експлуатативний стиль міжособистісних відносин, де самоствердження досягається через стратегічні маніпуляції та цинічне ставлення до оточуючих.

2. Психопатія (Твердження 19-27):

○ "Я можу бути жорстоким..." (Пункт 23): Цілком не згоден або Важко відповісти.

○ "Розплата повинна бути швидкою і неприємною" (Пункт 21): Цілком не згоден . / Швидше не згоден.

Висновок: У групі відсутній високий рівень імпульсивної чи відверто антисоціальної психопатії. Нарцисичне самоствердження досягається не через агресивний ризик, а через маніпуляції та соціальний статус.

Усі три риси темної тріади є окремими концептами, хоча емпірично доведено, що вони перекриваються. Їх асоціюють з маніпулятивним міжособистісним стилем.

Для нарцисизму характерні грандіозність, гордість, егоїзм та відсутність співпереживання.

Для макіавеллізму характерні маніпуляція іншими людьми та їх експлуатація, відсутність моралі, безсердечність і вищий рівень корисливості.

Для психопатії характерні тривала антисоціальна поведінка, егоїзм, імпульсивність, риси нечутливості та не емоційності і докори.

Факторний аналіз виявив, що з-поміж рис великої п'ятірки низький рівень доброзичливості найсильніше корелюється зі всією темною тріадою, тоді як невротизм і відсутність сумлінності пов'язані лише з деякими її складовими. З розвитком доброзичливості і темна тріада показують корельовані зміни.

Люди з високим рівнем нарцисизму проявляють грандіозність, винятковість, домінування і вищість. Також було виявлено, що нарцисизм має значну кореляцію з психопатією

Зигмунд Фройд розглядав нарцисизм у своїх працях. Ерві Клеклі вперше згадує психопатію, як клінічний діагноз у ранніх працях, зокрема, в книзі «The Mask of Sanity». Враховуючи тривимірну модель нарцисизму і психопатії, доповнену оцінками самозвітності, ці ознаки тепер можна вивчити на субклінічному рівні. У загальній популяції показники поширення субклінічної і клінічної психопатії оцінюють приблизно в межах 1 % та 0,2 % відповідно. На жаль, не існує достовірних оцінок ні клінічного, ні субклінічного нарцисизму в цілому.

Агресивність за Опитувальником Ассінгера

Цей тест вимірює, як нарцисичні та макіавеллістичні риси проявляються у повсякденних конфліктах.

Ключові Тенденції в Агресивності (Нарцисична Поведінка)(таб.2)

Таб.2

Ситуація	Нарцисична Поведінка (Обрана відповідь)	Інтерпретація
Конфліктність	б) Іноді (схильність шукати примирення)	Стратегічна гнучкість: уникнення конфлікту, якщо він не вигідний, або якщо потрібно зберегти "хорошу" репутацію.
Критична ситуація	б) Внутрішньо закипає	Свідчить про емоційну вразливість ("крихкість") нарциса, який зовні може виглядати спокійним, але внутрішньо переживає гнів через загрозу самооцінці.
Критика/зауваження	в) Спробує звалити вину на іншого / б) Надалі будете обережнішим	Типова нарцисична проекція провини (третя відповідь) є вираженою, хоча і не домінуючою.
Обслуговування в ресторані	б) Викличите метрдотеля і зробите йому зауваження	Демонстрація соціально прийнятної агресії та вимоги особливого ставлення (згідно з їхнім "вищим" статусом).
Образ дитини	с) Порадите дитині дати здачі	Схильність до передачі агресії як моделі поведінки, що може бути пов'язано з потребою у відстоюванні свого "клану" або Я.
Самовідчуття	б) Самовпевнена / с) Пробивна	Підтвердження грандіозного компонента – висока впевненість у собі та орієнтація на досягнення мети.
Вибір тварини	с) Тигру чи леопарду	Вибір сильного, хижого та домінуючого образу, що відображає нарцисичну потребу у силі та домінуванні.

Проведений статистичний аналіз (критерій Манна-Уїтні та кореляційний аналіз Спірмена) виявив дуже сильний зв'язок між вираженими нарцисичними рисами та специфічними патернами у сімейних стосунках, які пояснюють 72.6% дисперсії нарцисизму.

У групі з вираженими нарцисичними рисами спостерігається тенденція до підвищеного контролю та подавлення емоцій:

Підвищена Дратівливість та Конфліктність: Чим вищий нарцисизм (NPI-16), тим пряміший і сильніший зв'язок з сімейними конфліктами ($R=0.824$) та дратівливістю ($R=0.756$).

- Схильність до Подавлення: Існує пряма кореляція між нарцисизмом і подавленням волі ($R=0.487$), а також подавленням агресивності ($R=0.811$). Це підтверджує, що нарцисичні особи частіше вдаються до авторитарних, обмежувальних методів.

- Менша Здатність до Рівності: Шкала "Урівнювання стосунків" більш виражена у нарцисичній групі, що парадоксально, але може вказувати на вимогу рівного статусу з тими, кого вони вважають вищим за себе, але при цьому збереження домінантності ($R^2=0.726$).

Нарцисизм суттєво впливає на здатність встановлювати здорові емоційні зв'язки:

- Відсутність Контактів: Чим вищий нарцисизм, тим нижчий рівень "Оптимального емоційного контакту" ($R=-0.476$) і тим більша "Надмірна емоційна дистанція" ($R=0.393$).

- Емоційна Закритість: Виявлено дуже сильний обернений зв'язок між нарцисизмом та "Вербалізацією" ($R=-0.918$), що свідчить про глибоку нездатність виражати емоції словами.

- Прояв Тривоги: Група з нарцисичними рисами має значно вище середнє значення за шкалою "Тривожний тип" (16.85 проти 12.0, $p<0.001$). Це підтверджує теорію про те, що грандіозний фасад нарциса часто приховує виявлені кореляції вказують на роль батьків у формуванні нарцисизму через гіперконтроль та проекцію:

-Надавторитет та Домінування: Нарцисизм сильно корелює з "Надавторитетом батьків" ($R=0.824$) та "Домінуванням матері" ($R=0.599$).

- "Люблячий" Контроль: Нарцисизм пов'язаний з "Надмірною турботою" ($R=0.746$) та "Надмірною концентрацією на дитині" ($R=0.689$). Це часто є проявом нарцисичного розширення – дитина розглядається як об'єкт, який повинен бути ідеальним для підтримки самооцінки батьків.

- Ненадійна Прив'язаність: Нарцисична група має вищий рівень "Ненадійної прив'язаності" (14.58 проти 11.1, $p=0.003$), що вказує на нестабільну та непередбачувану емоційну взаємодію в дитинстві.

Ці результати підтверджують, що нарцисизм формується на ґрунті високого зовнішнього контролю (авторитет, придушення волі) та емоційної холодності (дистанція, низька вербалізація), що змушує людину розвивати грандіозне "Я" для захисту від внутрішньої тривоги та залежності.

Нарцисична особистість постійно прагне до підтримки грандіозного, ідеалізованого образу "Я" та абсолютного контролю над своїм внутрішнім і зовнішнім світом. Лібідо, або сексуальний потяг, є іманентно спонтанним, ірраціональним та залежним від біологічних імпульсів та реакцій іншого.

Сильний прямий зв'язок ($R=0.843$) означає, що чим більш виражений нарцисизм, тим сильніше людина схильна придушувати цей природний, але неконтрольований аспект своєї особистості. Це є захисним механізмом: придушення лібідо дозволяє нарцису відчувати себе незалежним від власних базових потреб і, головне, незалежним від справжньої інтимності з партнером.

Загроза справжньої інтимності. Інтимність та емоційна близькість, пов'язані з лібідо, вимагають вразливості, співпереживання та визнання рівності партнера. Для нарциса це є найбільшою загрозою його грандіозному фасаду:

- Вразливість: Визнання потреби в комусь іншому руйнує ілюзію самодостатності.
- Залежність: Справжнє задоволення стає залежним від реакції та бажання партнера, що є неприйнятним для егоцентричного світогляду.

Таким чином, нарцисичні особистості часто замінюють справжню, відкриту сексуальність на експлуататорську поведінку, де партнер є об'єктом для задоволення або підвищення самооцінки, або ж повністю пригнічують цей аспект, щоб зберегти емоційну дистанцію та контроль.

Зв'язок із сімейним контекстом. Цей результат також ідеально вписується у ваші висновки про надмірну емоційну дистанцію та подавлення агресивності.

- Висока авторитарність батьків і придушення волі (що Ви виявили) у дитинстві часто призводить до того, що будь-які сильні імпульси (емоційні чи сексуальні) сприймаються як небезпечні та неприйнятні.
- Придушення лібідо є логічним продовженням придушення агресивності ($R=0.811$): нарцис вчиться контролювати всі сильні, "дикі" аспекти свого "Я", щоб відповідати ідеалізованому образу або уникнути покарання.

У підсумку, кореляція $R=0.843$ свідчить про те, що подавлення лібідо є потужним індикатором нарцисизму і служить головним інструментом для захисту нарцисичної особистості від вразливості та необхідності вступати у справжні, рівноправні стосунки [15],[55], [58], [64],[65], [67].

2.2. Аналіз класифікації та типів нарцисизму дослідження

Для того, щоб зрозуміти, що являє собою нарцисична особистість, необхідно спершу розглянути основні риси нарцисизму. Ці ознаки ми спочатку аналізуємо як часті прояви завищеного радикалу, а не як патологічні симптоми.

Однією з таких ознак є завищена самооцінка (це стосується відкритого, або "явного" нарцисизму). Особистість з нарцисичними рисами зазвичай має надзвичайно високу думку про власне "Я". Вони вважають себе більш успішними, компетентними та привабливими, порівняно з оточуючими.

З огляду на те, що нарцисизм може бути спричинений внутрішньою вразливістю або дефіцитом особистості, **завищена самооцінка перестає бути домінантною рисою**. У такому випадку ми говоримо про так званий **"негативний" (атиповий) нарцисизм**.

Цей тип проявляється тим, що людина **надмірно критикує та ненавидить себе**, але при цьому залишається **зацикленою на власній персоні** і надмірно стурбованою своїми проблемами. Вона **не сприймає труднощів чи звичайних розповідей близьких**, завжди переключаючи увагу та фокус розмови на себе.

Друга ознака - емоційна вразливість. Вона може мати два протилежні вирази:

- Відкритий прояв: Виявляється в помітних реакціях, таких як образа, сльози, відвертання або відхід.
- Схований прояв: Відсутність чутливої реакції на відмови чи критику, демонстрація сарказму, зверхності та їдких насмішок.

В обох випадках головний акцент зміщений виключно на себе, власні емоції та бажання.

Третя ознака — це потреба в безумовній підтримці та визнанні. Нарцистична особа вимагає постійного підтвердження своєї значущості та підкреслення власної переваги над іншими, навіть якщо обставини їй не сприяють.

Нарцистичні люди часто мають проблеми з емоційною регуляцією та виявляють підвищений інтерес до своєї зовнішності та успіхів.

Крім того, нарцистичній особистості властивий недостатній рівень співчуття до почуттів та переживань інших. Чим сильніше виражений нарцисизм, тим менш людина здатна до емпатії [64].

Я-концепція особистості з нарцисичними рисами характеризується такими особливостями:

- Переоцінене самосприйняття: людина має завищену думку про власні можливості, успіхи та значущість.
- Недостатня здатність до співпереживання: така особистість не вміє розуміти чи відчувати емоції інших, особливо коли вони не збігаються з її власними інтересами.
- Прагнення домінування: людина намагається здобувати владу та вплив на інших, щоб підтримувати своє перебільшене уявлення про себе.
- Постійна потреба у схваленні: їй необхідні безперервна увага та підтримка з боку оточення, щоб зміцнювати власне уявлення про себе.
- Негативний вплив на взаємини: коли уваги чи схвалення стає менше, така особистість часто проявляє невдоволення, що руйнує стосунки.
- Непослідовність самосприйняття: людина може вважати себе бездоганною в одних сферах, але відчувати себе нікчемною в інших.

Якщо людина демонструє значну кількість ознак нарцисизму, зокрема вкрай низький або повністю відсутній рівень емпатії, це дає підстави говорити

про нарцистичний розлад особистості (Narcissistic Personality Disorder, NPD) – розлад групи В (так званої драматичної), для якого характерні перебільшене відчуття власної важливості, надмірна потреба в захопленні, відсутність готовності співпереживати іншим і схильність використовувати людей у взаємодії (відповідно до діагностичних критеріїв DSM-V) [27], [47].

Американська психоаналітикиня Й. Скотт підкреслює, що розлад особистості – це порушення характеру, яке створює труднощі як самій людині, так і її близьким [21]. Такі особи вдаються до різних моделей поведінки, які відображають їхні деструктивні психічні механізми, щоб адаптуватися у суспільстві та справлятися з емоційними проблемами.

Особи з патологічними проявами нарцисизму **НЕ визнають ні власних помилок, ні провини, ні самого існування в них розладу.**

Хоча всі нарциси мають ці основні риси, існують різні типи нарцисів, які проявляють свою поведінку дещо по-різному. Розуміння різних типів нарцисів може допомогти вам розпізнавати та орієнтуватися у стосунках з цими особами.

Грандіозний нарцис: Цей тип нарциса є класичним зображенням, на яке ми думаємо про нарцисизм. Грандіозні нарциси мають завищене почуття власної важливості, вважають себе вищими за інших і постійно прагнуть захоплення та похвали. Вони можуть перебільшувати свої досягнення та таланти, а також мати почуття власної гідності, яке спонукає їх експлуатувати інших заради власної вигоди.

Здоровий нарцисизм – це позитивне самовідчуття, яке відповідає загальному благу індивіда. Від грандіозного нарцисизму він відрізняється тим, що менш виражений в грандіозності, у відсутності марнославства та інших якостей, що заважають взаємодії з людьми (в тому числі маніпуляції).

Поняття здорового нарцисизму розвивалося повільно з психоаналітичної традиції і набуло популярності в кінці XX століття

Вразливий нарцис: На відміну від грандіозних нарцисів, вразливі нарциси можуть виглядати більш невпевненими та чутливими. Вони все ще мають а потреба в захопленні і підтвердження, але вони також можуть мати низьку самооцінку і боятися відмови. Вони можуть використовувати маніпуляції та тактика виклику почуття провини щоб отримати те, що вони хочуть, і, як

правило, більш пасивно-агресивні у своїй поведінці.

Злісний нарцис: Злісні нарциси є найнебезпечнішим типом нарцисів, оскільки вони демонструють риси як грандіозності, так і антисоціальності. розлад особистості. Вони надзвичайно маніпулятивні, обманливі та відсутність емпатії для інших. Вони можуть вдаватися до жорстокої та садистської поведінки, а також зневажати благополуччя інших. Злоякісні Нарциси можуть бути надзвичайно токсичними та руйнівними у стосунках.

Прихований нарцис: Прихований нарциси більш витончені у своїй поведінці, що ускладнює розпізнавання їхнього нарцисизму. Зовні вони можуть здатися сором'язливими або замкнутими, але в глибині душі вони мають глибоке почуття прав і потреби в захопленні. Вони можуть маніпулювати іншими, викликаючи почуття провини або граючи роль жертви, і можуть бути пасивно-агресивними у своїй взаємодії.

Соматичний нарцис: Соматичні нарциси в першу чергу зосереджені на своєму фізичній зовнішності та привабливості. Вони можуть постійно шукати компліментів та підтвердження своєї зовнішності, а також використовувати свою зовнішність для маніпулювання іншими. Вони можуть мати відчуття права на щось, пов'язане з їхнім фізичній зовнішності, і можуть використовувати її, щоб отримати те, що хочуть від інших.

Загалом важливо мати уявлення про різні типи нарцисичних особистостей, адже це дозволяє своєчасно розпізнати їхні прояви та убезпечити себе від можливих токсичних стосунків. Варто пам'ятати, що нарциси рідко змінюють власну поведінку, тому найкращою стратегією часто є мінімізація контактів із ними та пріоритетне ставлення до власного психологічного комфорту.

Слід зазначити, що у діагностично-статистичних класифікаціях офіційно фіксується лише грандіозний тип нарцисизму (NPD).

Партнер у стосунках із нарцисичною особистістю може переживати такі внутрішні стани та відчуття:

- нав'язливі переконання на кшталт «я мушу» або «мені дозволено одне, але не інше»;
- прагнення довести власну привабливість, правильність, інтелект чи цінність («ще трохи, і мене оцінять»);

- відчуття внутрішньої тяжкості, опору та неприйняття, яке важко усвідомити;

- ірраціональний страх;
- постійне бажання пояснити проблему чи донести свою позицію, але нездатність це зробити через відсутність чітких особистих меж та внутрішнього «індикатора» маніпуляцій.

- бажання розібратися, чому партнер не чує ваше послання
- нескінченні внутрішні діалоги
- відчуття себе дурною (-им), приниженою (-им) без видимого приводу
- знервованість, дратівливість
- пригніченість, внутрішнє спустошення
- відчуття відмежованості, відрізаності від світу
- постійні хвороби, психосоматика (постійний біль у горлі або відчуття «кому», закладеність носу, вірусні інфекції, сильна слабкість, цистит, фіброми, загострення остеохондрозу, головні болі, відчуття задухи, утруднене дихання, нудота, хвороби ШКТ, безсоння тощо) [75].

Важливим чинником у формуванні нарцисичних рис вважається генетика, особливо у випадку хлопчиків, де певні особливості можуть передаватися від батька. Серед характерних ознак відзначають недостатність нейронних зв'язків у лімбічній системі, що відповідає за здатність до саморефлексії та емпатії. Найбільш значний вплив має поєднання спадкових факторів із психологічними травмами раннього дитинства (у віці 3–4 років). Це може бути відсутність матері чи обох батьків, а також ситуації, коли дитину постійно соромили, формували відчуття неповноцінності, страху та нікчемності. У результаті виникає глибокий страх залишитися непоміченою, невизнаною, що сприймається як загроза «не існувати».

Більшість дослідників вважають, що ключовою емоцією, яка лежить в основі нарцисизму, є сором. Людина з нарцисичними рисами постійно відчуває внутрішній сором і страх на рівні несвідомого, а в дорослому житті трансформує ці переживання у поведінку, спрямовану на приниження, контроль та осуд інших [45], [70].

Й. Скотт підкреслює, що нарцису складно усвідомити «порожнечу»

власного Его: визнання цієї внутрішньої порожнечі може призвести до депресивного стану, а комплекс неповноцінності, який він має, фактично неможливо усунути [21].

Аарон Бек у праці «Когнітивна терапія» зазначає, що в основі кожної нарцисичної особистості лежить давня травма, пов'язана із соромом. Згодом цей комплекс трансформується у самозахоплення, а самооцінка такої людини залежить від зовнішнього схвалення. Будь-яка критика сприймається як загроза, що призводить до деградації [31].

Людина з нарцисичним розладом особистості не здатна вести повноцінне життя: вона постійно відчуває незадоволення, внутрішню порожнечу та перекладає ці переживання на оточення. Її емоційна сфера обмежена, почуття неповні, а ставлення до інших супроводжується недовірою та настороженістю. Основною емоцією стає агресія. Викликаючи агресивну реакцію у людей, нарцис отримує своєрідне задоволення, адже це означає, що його помітили та визнали.

Вивчення феномену нарцисизму має важливе значення для розуміння психології людини загалом. У позитивному сенсі нарцисизм сприяє формуванню здатності будувати стосунки, починаючи з дитинства і продовжуючи у дорослому житті, спираючись на власні ресурси. Такі особистості часто орієнтуються на досягнення успіху, прагнуть кар'єрного зростання та організовують своє життя відповідно до власних цілей. Таким чином, нарцисизм можна розглядати як еволюційно важливий механізм виживання, що підтримує прагнення захищати себе, утверджувати самооцінку та зберігати впевненість у власних можливостях. Водночас, якщо цей механізм набуває патологічних форм, він перестає бути корисним і перетворюється на перешкоду для адаптації, саморегуляції та здорової взаємодії з іншими людьми.

2.3. Науково-практичні рекомендації

Феномен нарцисизму, як показано у попередніх розділах роботи, може проявлятися як у непатологічній, так і у патологічній формі. Непатологічний або «здоровий» нарцисизм виконує адаптивну функцію — підтримує адекватну самооцінку, сприяє самореалізації, стимулює досягнення та розвиток особистості. Він може проявлятися у прагненні до успіху, бажанні бути

поміченим, у потребі самоствердження, не переходячи при цьому меж деструкції чи порушення соціальних норм. Водночас виражені непатологічні форми можуть характеризуватися постійною потребою у зовнішньому схваленні або схильністю до самознецінення, коли внутрішня самооцінка стає повністю залежною від оцінок оточення.

Патологічний нарцисизм, на відміну від здорового, асоціюється із серйозними розладами міжособистісної взаємодії, браком емпатії, використанням психологічного тиску, маніпулятивних стратегій, деструктивною комунікацією та емоційною холодністю. Для діагностики нарцисичного розладу особистості (НРО) необхідна наявність клінічних критеріїв, визначених у Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (DSM-5). До них належать: постійне самовдоволення, патологічна потреба у захопленні, відсутність здатності до співпереживання, а також не менше п'яти з таких ознак, як завищене відчуття величч, схильність до фантазій про необмежений успіх та владу, віра у власну винятковість, надмірні очікування спеціального ставлення, експлуаторські стратегії у стосунках, заздрість та переконання, що інші заздять їм, а також пихатість і зарозумілість. У більшості випадків патологічні симптоми стають очевидними у ранньому дорослому віці, але їхні корені формуються значно раніше — у дитячому досвіді.

У контексті отриманих емпіричних результатів актуальним є розроблення і впровадження методів психологічної інтервенції, спрямованих на дорослих із нарцисичними рисами та тривожним типом прив'язаності. Основною метою таких інтервенцій є опрацювання травми токсичного сорому, подолання емоційної холодності, підвищення здатності до емпатії, стабілізація самооцінки, зниження рівня тривожності та гармонізація стосунків у найближчому соціальному оточенні. Потреба в інтервенції випливає з того, що нарцисичні риси, особливо у поєднанні з інфантильними або нестабільними моделями прив'язаності, значно порушують як психічне благополуччя самої особи, так і психологічний клімат у сім'ї та колективі.

Серед ефективних терапевтичних методів важливе місце посідає психодинамічна психотерапія, у межах якої особливу роль відіграють техніки менталізації та психотерапія з фокусом на перенесенні. Менталізація сприяє

усвідомленню власних психічних процесів і розумінню емоцій інших людей, що підвищує здатність до співпереживання, знижує конфліктність і дозволяє ефективніше регулювати власні афекти. Терапія перенесення, зосереджена на аналізі того, як клієнт відтворює звичні моделі міжособистісної взаємодії у стосунках із терапевтом, допомагає виявити перебільшене або спотворене сприйняття себе й інших, а також сприяє формуванню більш реалістичного образу «Я».

Іншим ефективним методом є схема-терапія — інтегративний підхід, що поєднує психодинамічну теорію, когнітивно-поведінкові методи, теорію прив'язаності та емоційно-фокусовану терапію. Схема-терапія дозволяє виявити дезадаптивні схеми, сформовані у дитинстві (наприклад, «дефектність/сором», «емоційна депривація», «покинутість», «вимогливість/незадоволення»), а також коригувати їх через роботу з емоційними тригерами та поведінкою. Цей підхід є особливо релевантним для осіб із нарцисичною структурою, оскільки їхні життєві сценарії нерідко ґрунтуються на внутрішній вразливості, яку вони намагаються приховати через грандіозність, домінування чи маніпулятивність.

З огляду на виявлені кореляції між нарцисизмом і тривожною прив'язаністю, психологічні інтервенції повинні включати роботу з моделями стосунків. Тривожний тип прив'язаності формує високу залежність від зовнішніх оцінок, надчутливість до загрози відкидання, труднощі з довірою та емоційною близькістю. Це підсилює нарцисичні прояви, формує цикли конфліктної взаємодії та робить стосунки емоційно нестабільними. Робота з прив'язаністю покликана допомогти людині розвинути здатність до стабільного емоційного контакту, знизити страх втрати контролю та покращити здатність до партнерської взаємодії.

У контексті психологічної інтервенції важливими є психоосвітні програми, розвиток міжособистісної комунікації, підтримка самоприйняття та соціальної адаптації. Психоосвіта допомагає клієнту усвідомити природу власних реакцій, зрозуміти причини труднощів у стосунках і навчитися розпізнавати деструктивні патерни поведінки. Розвиток навичок емпатії, активного слухання, здатності до конструктивного вираження власних потреб сприяє формуванню зрілішого стилю взаємодії.

Особливого значення у практичному контексті набуває стратегія взаємодії з нарцисичними особистостями у сім'ї та робочому середовищі. Враховуючи результати емпіричного дослідження — високі показники грандіозного нарцисизму, макіавеллізму, емоційної дистанційності, придушення емоційності, дратівливості та домінування — надзвичайно важливим є поетапний, ненав'язливий підхід до змін у моделі комунікації. Однією з найбільш ефективних тактик є початкове «діагностичне спостереження». На цьому етапі варто уважно вивчити поведінкові патерни, типові реакції на критику, способи встановлення контролю, дистанціювання, маніпуляції та емоційні тригери. Це дозволяє зрозуміти внутрішні правила, за якими нарцисична особистість вибудовує взаємини.

Отримані емпіричні дані підтверджують, що різкі зміни у звичних сценаріях комунікації можуть викликати сильні захисні реакції — дратівливість, знецінення, агресивне відстоювання позиції або посилене дистанціювання. Саме тому після етапу спостереження доцільно переходити до поступового коригування правил взаємодії: впровадження чітких меж, зменшення емоційного підкріплення демонстративної поведінки, формування альтернативних комунікативних моделей, що не сприяють маніпулятивності. Такий підхід дає можливість знизити напругу, запобігти ескалації конфліктів і створити умови для здоровішої взаємодії.

У професійному середовищі ефективним є чітке структурування робочого процесу, визначення зон відповідальності та прозорих критеріїв оцінювання діяльності. Це допомагає мінімізувати ризики маніпуляцій, зловживання владою та конфліктності. У військових колективах доцільно впроваджувати програми розвитку стресостійкості, емоційної регуляції та командної взаємодії, оскільки високий рівень напруги може підсилювати нарцисичні механізми захисту.

У ширшому соціальному контексті важливо впроваджувати заходи психологічної просвіти, спрямовані на формування здорової самооцінки, розвиток емоційної інтелігентності та конструктивних моделей прив'язаності. Профілактичні програми для підлітків і молоді сприятимуть зниженню ризику формування нарцисичних стратегій у майбутньому.

Узагальнюючи, комплекс науково-практичних рекомендацій, інтегрований на основі емпіричних даних, спрямований на гармонізацію емоційного функціонування, розвиток здорових моделей взаємодії та зниження деструктивних проявів нарцисичної детермінанти особистості. Поєднання індивідуальної терапії, сімейної підтримки, структурованої комунікації в колективах та психологічної освіти створює оптимальні умови для особистісного зростання і соціальної адаптації людей із нарцисичними рисами.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного теоретичного та емпіричного дослідження було отримано комплексні дані, що дозволили всебічно розкрити психологічні чинники формування особистості з нарцисичною детермінантою. На основі аналізу літератури встановлено, що нарцисизм є багатовимірним феноменом, який проявляється у формах — від здорової та адаптивної до патологічної, що характеризується емоційною холодністю, браком емпатії, домінуванням і маніпулятивними діями. Теоретичні моделі, представлені у працях З. Фрейда, Г. Кохута, О. Кернберга та інших авторів, акцентують на тому, що нарцисична організація особистості формується насамперед через особливості раннього дитячого досвіду, дефіцит емоційної підтримки, нестабільність прив'язаності та суперечливі стилі виховання. Психологічні механізми, пов'язані з травмою сорому, нестійкою самооцінкою та компенсаторним грандіозним «Я», є ключовими для розуміння цього явища. [64],[65], [67]

Критичний огляд наукових джерел показав, що формування нарцисизму зумовлене комплексом соціальних, когнітивних, емоційних і сімейних чинників. Серед них провідне значення має поєднання гіперопіки або надмірного контролю з емоційною холодністю, що формує у дитини суперечливу модель власної цінності. Важливу роль відіграють і сучасні культурні впливи, які стимулюють постійну самопрезентацію, конкуренцію та прагнення до зовнішнього визнання. Таким чином, нарцисизм розглядається не лише як особистісна риса, але як соціально-психологічний феномен, що формується на перетині особистісних і середовищних факторів.

Емпірична частина роботи була спрямована на вивчення взаємозв'язку між нарцисичними тенденціями, стилем виховання, типом прив'язаності, особливостями емоційної регуляції та агресивності. Використання опитувальників NPI-16, SD3 та методики Ассінгера дало змогу отримати достовірні показники, що дозволили виявити значущі кореляційні зв'язки. Результати дослідження свідчать, що значна частина респондентів продемонструвала виражені ознаки грандіозного нарцисизму, які проявляються у прагненні до лідерства, підвищеній потребі у визнанні, орієнтації на статус та очікуванні особливого ставлення з боку оточення. За SD3 було виявлено високий

рівень макіавеллізму, що свідчить про схильність до стратегічних маніпуляцій та контролю інших. Психопатичні риси були виражені меншою мірою, що дозволяє розглядати досліджуваних радше як носіїв соціально адаптивного нарцисизму, ніж антисоціальної форми. [15],[56], [67]

Дані методики Агресивності Ассінгера показали наявність прихованої емоційної напруги, схильності до непрямой агресії та підвищеної чутливості до критики. У таких осіб виявляються риси так званого «крихкого» нарцисизму: зовнішня впевненість поєднується з внутрішньою нестійкістю самооцінки та підвищеною вразливістю. Значущі кореляції встановлено між нарцисизмом і сімейними патернами: надмірним контролем, придушенням волі, емоційною дистанцією та амбівалентною турботою з боку батьків. Це підтверджує важливість сімейної системи у формуванні нарцисичних рис та їх подальшому розвитку. Респонденти з підвищеним рівнем нарцисизму частіше демонстрували тривожний тип прив'язаності, що зумовлює потребу у контролі, страх відкидання, труднощі у досягненні емоційної близькості та схильність до дистанціювання.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що нарцисичні риси виконують компенсаторну функцію, спрямовану на захист від внутрішньої вразливості, емоційної нестабільності та страху залежності від інших людей. Грандіозний фасад слугує механізмом психологічного захисту, який дозволяє уникати почуття сорому та переживання неповноцінності.

На основі аналізу емпіричних даних було сформульовано практичні рекомендації, спрямовані на корекцію нарцисичних проявів, розвиток емоційної компетентності, формування здорових стосунків та підвищення рівня саморефлексії. Особливу увагу приділено ефективності психодинамічних підходів, технікам менталізації та схема-терапії. Окремий компонент рекомендацій стосується взаємодії з нарцисичними особистостями у побуті, на роботі або в сім'ї. Зокрема, доцільним є поетапний підхід, що включає початкове спостереження за характерними патернами поведінки нарциса, розуміння його «правил гри», а вже згодом — поступову зміну форматів комунікації з метою зменшення конфліктності та підвищення взаємоповаги. Такий підхід повністю

узгоджується з результатами емпіричної частини, які демонструють підвищену чутливість нарциса до прямої конфронтації та необхідність гнучкості у взаємодії.

Таким чином, поставлена мета була досягнута, а всі завдання виконані. Проведена робота дозволила комплексно дослідити психологічні чинники, що впливають на формування нарцисичної детермінанти особистості, узагальнити та критично осмислити наукові підходи, а також отримати емпіричні дані, які підтверджують теоретичні положення. Результати мають наукове та практичне значення, можуть бути використані у психологічному консультуванні, психотерапевтичній роботі, освітньому процесі та як база для подальших досліджень у галузі особистісної психології та психології міжособистісних стосунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеева Н. Н. Теория привязанности: современные исследования и перспективы / Н. Н. Авдеева // Современная зарубежная психология. – 2017. – Т. 6. – № 2. – С. 7.
2. Бажин Е. Ф. Методика визначення локусу контролю / Е. Ф. Бажин, Е. А. Голинкіна, А. М. Еткінд. – СПб., 1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://psytests.org/trait/usk-run.html>
3. Варга А. Я. Типы неправильного родительского отношения: автореф. дис. ... канд. психол. наук / А. Я. Варга. – М., 1987. – 12 с.
4. Васильєва Г. В. Нарцисичні прояви та сепараційна тривога / Г. В. Васильєва // Психологія особистості. – 2021. – Вип. 22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://habitus.od.ua/journals/2021/22-2021/11.pdf>
5. Васильєва Г. В. Прояви алекситимії в структурі нарцистичної особистості. Теорія і практика сучасної психології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-1.22>.
6. Гаркуша І. Проблема батьківсько-дитячих стосунків у психології / І. Гаркуша, В. Кайко // Наук. вісн. Херсонськ. держ. ун-ту. Серія: Психологічні науки. – 2016. – Вип. 1(2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/503194.pdf>
7. Гоцуляк Н. Є. Психологічна травма: аналіз та шляхи її подолання / Н. Є. Гоцуляк // Зб. наук. пр. Національної академії Держ. прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні та психологічні науки. – 2015. – № 1. – С. 378–390 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2015_1_31.
8. Журнал «Заборона» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaborona.com/yak-nejropatologiya-poyasnyuye-povedinku-dyktatoriv/>

9. Кернберг О. Ф. Отношения любви: норма и патология / О. Ф. Кернберг. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – С. 256.
10. Король Л. В. Причини формування нарцисичної особистості // Young Scientist. – 2017, march. – № 3 (43) Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/61.pdf>
11. Корицова Г. С. Психологические особенности внутрисемейных отношений и их влияние на проявление школьной дезадаптации: дис....канд.психол. наук / Корицова Г. С. – М ; Улан-Удэ, 1998. – 166 с.
12. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе ; пер. с англ. / Н. Мак-Вильямс. – М.: Независимая фирма «Класс», 2007. – 480 с.
13. Меленчук Н. Особливості нарцисичних проявів особистості у осіб з різним рівнем локусу контролю / Н. Меленчук, А. Щудра // Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки». – Вип. 16(45). – Одеса: Південноукр. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/16_45_2021/social/Bulletin_16_45_Social_and_behavioral_sciences_Melenchuk_Shudra.pdf
14. Методика визначення батьківських установок, RAPI (Earl Schaefer, Richard Bell, 1958). Адаптація Т. В. Нещерет (1980); Т. В. Архирєєва (2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://psytests.org/parent/pari.html>
15. Опитувальник грандіозного нарцисизму NPI-16 / D. Ames, P. Rose, C. Anderson, 2006; в адаптації І. Кривенко, Н. Пилат, О. Сенік, 2021. Українськомовна адаптація короткої версії опитувальника особистісного нарцисизму NPI-16: Аналіз психометричних показників // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – Вип. 48 (51). – 2021, груд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/358434646_Ukrainkomovna_adaptacia_kоротkoi_versii_opituvalnika_osobistisnogo_narcisizmu_NPI-16_Analiz_psihometricnih_pokaznikov

16. Освітня платформа «Постнаука». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://postnauka.ru/faq/93065>
17. Офіційний портал редакції «Громадське» hromadske.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/ru/posts/amerikanskij-slovar-merriam-webster-nazval-slovo-2022-goda>
18. Публій Овідій Назон. Метаморфози. – Львів: вид-во «Апріорі», 2019. – 520 с.
19. Свинаренко Ю. Psychological Counseling and Psychotherapy / Ю. Свинаренко // Поняття нарцисизму та його характеристика. – 2014. – № ½. – С. 265–271.
20. Семененко Н. Плейлист із 133 відео на тему «Нарцис» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=PO_zdKwJDkU&list=PLPrTUiYtL9sflDnmRnLIWtL0j-9WsUzbO&ab_channel=%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE
21. Скотт Й. Плейлист із 88 відео на тему «нарцисизм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=jJ_PRJbJm6U&list=PLTVrP808IKBZvF4oh5GZyVi-PFVo3D35q&ab_channel=JelenaScottPsiholog
22. Словник Мерріам-Вебстер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.merriam-webster.com/>
23. Sannikova O. Individual -typical variations of narcissism / O. Sannikova // Наука і освіта. – 2017. – 11/CLXIV. – С. 179–186.
24. Тест на тип прив'язаності (Annie Chen, 2019), пер. Е. Кротова (2021) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://psytests.org/ipi/chentpr.html>

- 25.Фрейд З. Психология сексуальности / З. Фрейд. – Минск: изд-во Тарсевиц С., «Прамеб», 1993. – 272 с.
- 26.Allen J. P., Porter M., MacFarland C., McElhaney K. B., Marsh P. The relation of attachment security to adolescents' paternal and peer relationships, depression, and externalizing behavior // *Child Development*. – 2007. – Vol. 78. – P. 1222–1239.
- 27.American Psychiatric Association. Personality disorders. In *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Fifth Edition ed.)*. Washington, DC: American Psychiatric Publishing Inc.,2013.
- 28.An Encyclopædia Britannica Company [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/word-of-the-year>
- 29.Bakermans-Kranenburg, M. J., & van IJzendoorn, M. H. The developing brain and early parenting in the intergenerational transmission of attachment // *Current Opinion in Psychology*. – 2019. – Vol. 25. – pp. 63–68.
- 30.Baumrind, D. Differentiating between confrontive and coercive kinds of parental power-assertive disciplinary practices / D. Baumrind // *Human Development*. – 2012. – Vol. 55(2). – pp. 35–51.
- 31.Beck Aaron, Freeman Arthur, Davis Denise D. *Cognitive Therapy of Personality Disorders*, Second Edition. Guilford Publications, 2004.– 412 p.
- 32.Brähler, E., & Klucken, T. Toxische Scham und ihre Bedeutung für die psychische Gesundheit // *Zeitschrift für Klinische Psychologie und Psychotherapie*. – 2019. – 48(2). – pp. 113–121.
- 33.Burnell, K., Ackerman, R. A., Meter, D. J., Ehrenreich, S. E., & Underwood, M. K. Frequency of text messaging and adolescents' mental health symptoms across four years of high school // *Journal of Adolescent Health*. – 2020
- 34.Campbell Keith. *The Narcissistic Personality: Understanding and Managing the Narcissistic Relationship* / Кит Кемпбелл У. – New York: Rowman & Littlefield Publishers, 1993.
- 35.Campbell, W. K., Miller, J., & Widiger, T. Narcissistic Personality Disorder and the DSM–V// *Journal of Abnormal Psychology*.– 2010. – 119(4).– pp. 640 – 649.

- Retrieved March 7, 2014 [Electronic resource]. – Access mode:<http://wkeithcampbell.com/wp-content/uploads/2013/08/MillerWidigerCampbell20101.pdf>
36. Candelanza Ana L., Buot Queenilyn Eva C., Merin A. Jewish. Diana Baumrind's Parenting Style and Child's Academic Performance: A Tie-in – Cebu Normal University, Cebu City, Cebu, Philippines // Psychology and education. – 2021. – Vol. 58(5) [Electronic resource]. – Access mode: https://www.researchgate.net/publication/359448493_Diana_Baumrind's_Parenting_Style_and_Child's_Academic_Performance_A_Tie-in
 37. Chen Annie. The Attachment Theory Workbook: Powerful Tools to Promote Understanding, Increase Stability, and Build Lasting Relationships. Publisher – Althea Press (April 23, 2019). – 194 p.
 38. Cheshure, A., Zeigler-Hill, V., Sauls, D., Vrabell, J. K., & Lehtman, M. J. Narcissism and emotion dysregulation: Narcissistic admiration and narcissistic rivalry have divergent associations with emotion regulation difficulties // Personality and Individual Differences. – 2020. – Vol. 154. – pp. 109-679.
 39. Crisp, H., & Gabbard, G. O. Principles of psychodynamic treatment for patients with narcissistic personality disorder // Journal of personality disorders. – 2020. – 34 (Supplement). – pp. 143–158.
 40. Crowell, J. A., & Treboux, D. Adult Attachment: Theoretical Perspectives, Informed by Empirical Research. In R. J. Sternberg & S. T. Fiske (Eds.). The Sage Handbook of Personality and Individual Differences. – 2018. – pp. 536–553. Sage Publications.
 41. Dagan, O., & Asulin-Peretz, L. Parental Reflective Functioning: Theory, Research, and Clinical Applications // Frontiers in Psychology. – 2017. – Vol. 8. – 324 p.
 42. Dieckmann Eva. Schema Therapy: An Approach for Treating Narcissistic Personality Disorder / Eva Dieckmann, Wendy Behary. – August, 2015 Fortschritte der Neurologie Psychiatrie // Source Pub Med. – Vol. 83(8) [Electronic resource]. – Access

- mode: https://www.researchgate.net/publication/281519389_Schema_Therapy_An_Approach_for_Treating_Narcissistic_Personality_Disorder - стаття
43. Evaluation der Wirksamkeit der klärungsorientierten Psychotherapie bei Personen mit einer narzisstischen Persönlichkeitsstörung nach DSM-IV – eine naturalistische Längsschnittstudie mit prä-post Design, April 2022 // Fortschritte der Neurologie Psychiatrie. – 90 (09) [Electronic resource].
 44. Fahrenberg, J., Kienle, R., Rau, S., & Schneider, M. Scham und Narzissmus als Barrieren für Psychotherapie // Zeitschrift für Psychosomatische Medizin und Psychotherapie. – 2018. – Vol. 64 (2). – pp. 155–172.
 45. Fiebig, T. Toxische Scham als Ursache psychischer Störungen: Eine integrative Betrachtung // Psychologie in Österreich. – 2016. – 36 (1). – pp. 26–33.
 46. Fraley, R. C., & Roisman, G. I. The Development of Adult Attachment Styles: Four Lessons // Current Opinion in Psychology. – 2019. – Vol. 25. – pp. 26–30.
 47. Free psychiatry reference for medical students, residents, and physicians – психіатричний онлайн-довідник для студентів мед.спеціальностей, резидентів та фізичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.psychdb.com/personality/narcissistic>
 48. George, C., & West, M. The Adult Attachment Projective Picture System: Attachment Theory and Assessment in Adults. Guilford Press, 2012.
 49. Grossmann, K., Grossmann, K. E., & Waters, E. Attachment from Infancy to Adulthood: The Major Longitudinal Studies. The Guilford Press, 2005.
 50. Holmes Jeremy. John Bowlby and Attachment Theory // Makers of Modern Psychotherapy. – Publisher: Routledge; 2nd edition. – 2014. – 9 January. – 248 p.
 51. Jauk, E., Weigle, E., Lehmann, K., Benedek, M., & Neubauer, A. C. The relationship between grandiose and vulnerable (hypersensitive) narcissism // Frontiers in Psychology. – 2017. – Vol. 8. – 1600.
 52. Jonason P. K., Krause L. «The emotional deficits associated with the Dark Triad traits: Cognitive empathy, affective empathy, and alexithymia» / P. K. Jonason, L. Krause // Personality and Individual Differences. – 2013. – Vol. 55. – pp. 532–537.

53. Kernberg, O. F. *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. Jason Aronson, 1975.
54. Klein M. *Envy and gratitude*. In *The Writings of Melanie Klein. Envy and Gratitude and Other Works*. – London: Hogarth Press, 1957. – Vol. 3.
55. Kohut H. *The Analysis of the Self* / H. Kohut. – New York: International Universities Press, 1971.
56. Krizan, Z., & Johar, O. *Narcissistic Rage Revisited* // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2015. – 108 (5). – pp. 784–801.
57. Lowen Alexander. *Narcissism: Denial of the True Self*, Publisher: Touchstone; New edition (March 1, 1985). – 242 p.
58. Matusiewicz, A., Hopwood, C., Banducci, A., & Lejuez, C. *The Effectiveness of Cognitive Behavioral Therapy for Personality Disorders* // *Psychiatr. Clin. North. Am.* – 2011. – 33(3)– Sep. 1. – pp. 657–685. Retrieved March 7, 2014 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3138327/>
59. Miles, G. J., Smyrniotis, K. X., Jackson, M., & Francis, A. J. *Reward-punishment sensitivity bias predicts narcissism subtypes: Implications for the etiology of narcissistic personalities* // *Personality and Individual Differences*. – 2019. – Vol. 141, pp. 143–151 [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886919300030?via%3Dihub>
60. Miller, J. D., Hoffman, B. J., Gaughan, E. T., Gentile, B., Maples-Keller, J. L., & Campbell, W. K. *Grandiose and Vulnerable Narcissism: A Nomological Network Analysis* // *Journal of Personality*. – 2011. – Vol. 79(5). – pp. 1013–1042.
61. Miller, J. D., Sleep, C. E., Crowe, M. L., & Lynam, D. R. *Psychopathic boldness: Narcissism, self-esteem, or something in between?* // *Personality and Individual Differences*. – 2020. – Vol. 155. – pp. 109–761.

62. Milstead Kristen. Why Can't I Just Leave. A Guide to Waking Up and Walking Out of a Pathological Love Relationship. – Publisher Author Academy Elite, 2021.
63. Müller Gregor, Sachse Rainer, Langer Katja, Claus Benedikt. Evaluation der Wirksamkeit der klärungsorientierten Psychotherapie bei Personen mit einer narzisstischen Persönlichkeitsstörung nach DSM-IV – eine naturalistische Längsschnittstudie mit prä-post Design, April 2022 // Fortschritte der Neurologie Psychiatrie. – 90 (09) [Electronic resource]. – Access mode: https://www.researchgate.net/publication/359886774_Evaluation_der_Wirksamkeit_der_klarungsorientierten_Psychotherapie_bei_Personen_mit_einer_narzisstischen_Personlichkeitsstorung_nach_DSM-IV_-_eine_naturalistische_Langsschnittstudie_mit_pra-post_Desig
64. Pierro, Di, Costantini R., Benzi, G., Madeddu, I. M. A. Grandiose and entitled, but still fragile: A network analysis of pathological narcissistic traits// Personality and Individual Differences.– 2019. – Vol. 140.– pp. 15–20. [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886918301934?via%3Dihub>
65. Poole Heller, Diane. The Power of Attachment: How to Create Deep and Lasting Intimate Relationships. Publisher: Sounds True (March 12, 2019). – 215 p.
66. Ronningstam, E., & Weinberg, I. Narcissistic Personality Disorder: Progress in Recognition and Treatment// The Journal of Lifelong Learning in Psychiatry.– 2014. March 7. – Vol. XI(2), pp. 167-177 [Electronic resource]. – Access mode: <http://focus.psychiatryonline.org/data/Journals/FOCUS/926935/167.pdf>
67. Schaefer, E. S., & Bell, R. Q. (1957). Patterns of attitudes toward child rearing and the family // *The Journal of Abnormal and Social Psychology*.– Vol. 54 (3), pp. 391–395 [Electronic resource]. – Access mode: <https://doi.org/10.1037/h0048159>

68. Scheffer, D., & Janssen, P. L. Scham- und Schuldgefühle bei narzisstischen und histrionischen Persönlichkeitsstörungen // Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie. – 2007. – Vol. 57(7). – pp. 276–283.
69. Scherbaum, S., & Höppner, C. Toxische Scham als Folge der Entwertung. Zeitschrift für Psychotraumatologie // Psychologische Medizin und Psychotherapie. – 2016. – Vol. 14(1). – pp. 23–32.
70. Seidler, G. H. Narzissmus, Bindung und Scham: Zur Bedeutung der Theorie des Narzissmus für die psychodynamische Psychotherapie // Psychotherapeut. – 2011. – 56(5). – pp. 441–448.
71. Simpson, J. A., & Rholes, W. S. Adult Attachment: Theory, Research, and Clinical Implications (3rd ed.). – Guilford Press, 2019.
72. Singh, S., Farley, S. D., & Donahue, J. J. Grandiosity on display: Social media behaviors and dimensions of narcissism // Personality and Individual Differences. – 2018. – Vol. 134. – pp. 308–313.
73. Stinson, D. A., Ross, R., McKnight, J., & Wilson, S. T. Narcissism and Self-Insight: A Review and Meta-Analysis of Narcissists' Self-Enhancement Tendencies // Personality and Social Psychology Bulletin. – 2015. – 41(1). – pp. 3–24.
74. Twenge, J. M., & Campbell, W. K. The Narcissism Epidemic: Living in the Age of Entitlement. Publisher: Atria Books (April 13, 2010). – 368 p.
75. Wendy T. Behary. Disarming the Narcissist: Surviving and Thriving with the Self-Absorbed. – Publisher: New Harbinger Publications. – Second edition (July 1, 2013). – 224 p.
76. Zhang, H., Luo, Y., Zhao, Y., Zhang, R., & Wang, Z. Differential relations of grandiose narcissism and vulnerable narcissism to emotion dysregulation: Self-esteem matters // Asian Journal of Social Psychology. – 2017. – Vol. 20 (3–4). – pp. 232–237.